PRILIKOM GUNDULIĆEVE SVEČANOSTI
U DUBROVNIKU

O ETNOGRAFIJI DALMACIJE

OD PROF. H. I. BIDERMANNA

PREVOD S NJEMAČKOGA

DRUGO IZDANJE S PREDGOVOROM

U ZADRU
Pečatnja Ivana Woditzke

1893

ETNOGRAFIJI DALMACIJE

NAPISAO PROF. **H. I. BIDERMANN**

PREVEO S NJEMAČKOGA **P. J. V.**

PREDGOVOR OD **S. Bj.**

DRUGO IZDANJE

U ZADRU
Pečatnja Ivana Woditske

1893.

7866

DB 406
B52
1903

Predgovor

Porfirogenit je u znamenitome svome djelu zabilježio rijeku Cetinu kao granicu izmegju Srbâ i Hrvatâ, za prvoga njihova dolaska na balkansko poluostrovo, to na ovoj zapadnoj strani našega naroda, u Dalmaciji. I ozbiljniji protivnici ovoga cara-naučenjaka ne mogu oboriti ove granice. Istinitost potvrgjuje sva istorija srpskoga naroda, prije i poslije Nemanjićâ, prije i poslije Kosova.

Ali od pobjeda turskijeh, a poraza srpskijeh, srpski narod razmiče svoje granice na sjever i zapad, dok se one, po naravi dogagjajâ, sužavaju na istoku i jugu. Mi znamo kako odseli cvijet narodni pod patrijarsima Čarnojevićima. Knjiga je utvrdila ovaj dogagjaj, i ako utvrgjene *srpske privilegije* isčezavaju.

U posljednje vrijeme Mane Grbić rasvijetlio je jednu stranu velikog dogagjaja knjigom „Karlovačko Vladičanstvo", koja nas uči kad i kako i uz koje je uvjete selio srpski narod u Krajinu (bivšu vojničku granicu) i u Hrvatsku. Neznamo, kako je selio srpski narod u gornju Dalmaciju!

Ne znamo mi, ljudi pismeni, koji iz knjiga učimo. Ali to zna sav narod, koji na guslama

uči svoju istoriju. Zna narod, ne samo, nego se ponosi i krijepi ovom pjesmom iz Dalmacije. Jer dok u Srijemu „Margita djevojka" očajava, kao i njezina nesretna druga na Polju Kosovu, i ubija se, pošto joj vojvoda Rajko ne može pomoći, ni sebi ni Srijemu, narodni epos podiže se na vrhunac slave i veselja u Dalmaciji, gdje vojuje Janković Stojan. Pjesme o Stojanu i njegovijem *kotarskijem junacima* oduševljavale su naš narod na Drini, Moravi, Morači, kao i na Krci, Cetini i Neretvi.

Evo sad ovdje priloga za naučno poznavanje onoga doba, u ovom djelu o etnografiji Dalmacije. Djelo je napisao učeni i nepristrasni Nijemac, sad pokojni universitetski profesor Herman Ignjac Bidermann.

Učeni profesor pokupio je materijal: poznate podatke, istinite i neoborive. On ih je umno razbistrio. Ovaj materijal mogao bi se još umnožiti. O iseljavanju Hrvatâ iz Dalmacije pred turskijem prodiranjem ima još i drugijeh dokaza. Takogjer još bi trebalo ovako, kao što je on radio, razbristriti ostale odnošaje u Dalmaaciji, pravne, političke, crkvene, onoga doba

Nego, evo ovdje osnove. Vidimo, kako su Hrvati mahom selili iz gornje Dalmacije, a Srbi pridolazili. O imenu i plemenu novijeh doseljenika Bidermann ne sumnja, već odlučno kaže, da su oni *Srbi*, po porijeklu i kulturi.

Ovu tvrdnju podupiru svi dokazi.

Puste zemlje i kućišta zauzimlje drugi narod. Izmegju iseljenikâ i doseljenikâ nema nika-

kve sveze, nikakve naravi U krajevima, gdje su živjeli Hrvati, hrvatska vlastela i njihovi kmetovi, podižu svoje kuće *slobodni* težaci, koji samo priznaju državnu vlast mletačke republike.

U novome narodu nećeš naći traga uspomeni iz hrvatske prošlosti. Hrvatski kraljevi ne znadu se ni po imenu, a, što je još karakterističnije, ne poznaje ovaj narod, ni po imenu, onu pred njim iseljenu vlastelu, čije je zemlje zauzeo. Naprotiv žive su sve uspomene, sve tradicije srpske. Slavi se krsno ime svuda, dok ga u nekijem krajevima ne zabraniše rimokatolički sveštenici, gdje se njihova vlast proširila.

Republika mletačka pozivala je naš narod iz susjednijeh zemalja, na selenje u Dalmaciju, ustupajući mu puste zemlje bez ikakve službe, osim one u oružju. Još je republika davala pomoć doseljenicima, u hrani i poljskom alatu, za prvijeh godina. Vogjama narodnijem davana je pomoć u novcu i stalna plaća. Doseljenicima je u neko doba, dok je njihova pomoć potrebita bila, priznavana sloboda vjere. Janković Stojan postavljen je za glavara (vojničkog i gragjanskog zapovjednika) svega Kotara (ili ti po narodnu „ravnijeh Kotara"), dakle na sav gornij kraj Dalmacije, od primorja Zadarskog do Bosne, u ono doba, uz stalnu plaću od 100 zlatnijeh dukata na godinu; on uregjuje jednu pukovniju dalmatinsku; republika daje mu pravo, da imenuje sve vojničke časnike do pukovnika. Po smrti njegovoj (1688) republika prenosi ovu vlast na brata njegova Savišu, *vlaškog strašila* (il terror dei Morlacchi),

kako ga nazivlju mletački *dukali*. Stojan je bio vitez Sv. Marka, a njegove nasljednike imenovala je republika *kontima* (grofovima). Jankovići su postigli ova velika dostojanstva, ne mijenjajući svoje vjere.

Mi samo natuknusmo, i samo spomenusmo ovaj jedan slučaj, kako bi smo potakli koga od našijeh ljudi, da se posla prihvati, te istinitijem istorijskijem dokazima razvijetli sve prilike u Dalmaciji, za prošlijeh vremena Naš prosti narod blagosivao je Sv. Marka, a proklinjao je francusku vladu, koja je u Dalmaciji zamijenila republiku mletačku Inteligencija današnja, naprotiv, proklinje prvu, a blagosiva drugu, francusku upravu. Zašto tako?

Nije dostojno, što ne znamo odgovarati na svako pitanje iz naše prošlosti. Nije lijepo, što čekamo tugjince, da dogju u našu kuću i da da nas uče: ko smo smo mi i otkuda!

Nego, jedno je i glavno pitanje razbistreno. Mi možemo odgovarati, istinom u ruci. *Srbi su za ovoga drugoga selenja, iz Bosne i Hercevine i daljijeh srpskijeh zemalja, zauzeli puste zemlje u Dalmaciji. Za ovoga prelaska i zauzimanja nemaju dogovorâ i ugovorâ, sa nikim, niti ih mogu imati, nego jedino sa gospodarem Dalmacije, sa vlastima republike Sv. Marka. Srbi su obranili zauzete zemlje i još su razmakli granice mletačke Dalmacije.*

Ovo je odgovor istorije na pitanje: ima li Srbâ u Dalmaciji i kakva im se prava pristoje!

Profesor Bidermann iznosi nam ovdje jedno

originalno mišljenje o postanku *Vlahâ (Morlakâ)*, o kome su lomili pamet toliki naučenjaci. Njima ostavljamo konačno riješenje. Ali, koliko se tiče faktičnog značenja ovoga imena i granicâ, nema sumnje, da su *Vlasima* nazvani i nazivlju se još danas oni Srbi, oni *štokavci*, koji su došli za ovoga drugoga selenja u Dalmaciju, koji su se prostrli do primorja, na mjestima prodrli u primorje, a na mjestima prešli i na ostrova. U gornjoj Dalmaciji daje se ovo ime i danas svemu narodu našemu, bez razlike vjerske, dakle pravoslavnijem i katolicima, dok neki u Dubrovniku ovako nazivlju samo pravoslavne, za porugu.

Rekao je jedan filosof: da je poznavanje sama sebe najveća mudrost. Za narode ova se riječ može izmijeniti i kazati: da je poznavanje sama sebe, svoje prošlosti, prvi uvjet narodnog života.

Gusle nam kažu što je bilo i što će biti — rekao je naš pjesnik. Ali uz gusle treba danas priložiti knjigu.

Gusle nam prijatelji razbijaju, a knjige progone. Ali istinom, utvrgjenom na nauci, na pravici naravnoj i zakonitoj, možemo se braniti, na izmaku devetnaestoga vijeka, ako znamo i hoćemo!

U to ime postao je ovaj naš prilog za poznavanje Dalmacije.

Do sada se još nije temeljito izučavao sastav dalmatinskog stanovništva po porijeklu i narodnosti. Sve do polovine ovoga vijeka govorilo se, da se stanovništvo dalmatinsko dijeli u dva dijela, Slovene i Talijane. Bilo je već ustanovljeno, da Talijani žive na ostrovima i u primorskim gradovima, a Sloveni u unutrašnjosti zemlje. Pitanje pak, kakvi su to Sloveni, izbjegnuto je tim, što se reklo, da svi govore *ilirskim* jezikom. A da li je to jezik hrvatski, srpski ili drugo kakvo naročito dalmatinsko narječje, o tome se nije raspravljalo, dok Pavle Jos. Šafarik, Vuk Karadžić, Božidar Petranović i drugi sa narodnosnog gledišta ne proglasiše sve Slovene dalmatinske za Srbe, i tijem ne naigjoše na otpor hrvatskih književnika.

Svagja je bila gotova. Da se uklone štetne pošljedice te svagje i da se pomogne raznim grupama južnijeh Slovena, da putem književne uzajamnosti do narodnog jedinstva dospiju, organi-

zovao je Ljudevit Gaj kontra-akciju, koja je poznata pod imenom „*Ilirstvo*“. Time je on samo sistemisao ono, što je već od vajkada u Dalmaciji bilo u običaju megju tamošnjim Slovenima, a radi izbjegavanja narodnih razmirica. I svoju devizu. „Ilirstvo“, otud je pozajmio. Pa pošto je predistorija svega ovoga malo poznata, a pokušaj zabašurivanja, o kome se govori, od velike je važnosti za našu temu, to ću ja ovdje najprije po gdješta saopćiti o *starijim* fazama razvitka „ilirizma“ u Dalmaciji.

Nema sumnje, da se izjednačivanjem slovenskih dijalekata, koji se od starinâ u Dalmaciji govore, sa „ilirskim jezikom“, htjelo obići i pitanje o porijeklu tijeh Slovena. Njih su smatrali kao prasjedioce tamo, a o njihovom porijeklu da se ne zna ništa pobliže. O doseljenju Srba i Hrvata u one krajeve, koje se zbilo u doba poznato istoriji, nije se htjelo spominjati, radi milog mira. Uz to jošte smatrao se velikom odvažnošću i sam pokušaj, da se potomci jednijeh i drugijeh pronagju i razluče, čak se mislilo da je to i nemoguće, pa su jedne i druge strpali u prazni pojam Ilirâ. S druge strane ovijem se htjelo da naglasi i to, da megju Slovenima dalmatinskim ima potomaka i onijeh slovenskijeh plemena, koja su tu živjela do doseljenja Srba i Hrvata u Dalmaciju. Ovo je odgovaralo starom nekom predanju. O istoričkoj sadržini tog predanja kasnije ću govoriti. Htjelo se ovijem još i to, da se sačuvaju od kritike *Morlaci*, t. j. doseljenici slovenskog jezika, koji su tek u novije

doba stupili na dalmatinsku zemlju, jer kritika njihovog narodnog bića mogla bi možda pomrčiti njihove vojničke zasluge, a i vjersko trvenje izazvati.

Pojedini spisi, koji su sastavljeni u slavu ilirskog jezika, nose opet na sebi panslavistički pečat, premda u njima nema traga političkom panslavizmu, i piscima istih bilo je glavno, da proslave u njima slovensku književnost dubrovačku, kao zajedničko dobro sviju Slovena. No tijem su oni samo odvraćali pažnju pozvanijeh krugova, da se dalmatinsko Slovenstvo ne specializuje, te se u Dalmaciji o tome niko nije ni brinuo kroz čitav 18. vijek, a i dalje još. Rečeno vrijedi isto tako za knjigu dubrovčanina Sevastijana Dolci: „*De illyricae linguae vetustate et amplitudine*“, koja je 1754 u Mlecima štampana, kao i za raspravu pijariste Fr. Mar. Appendini „*De praestantia et vetustate linguae illyricae*“, koja je izašla u Dubrovniku 1806. godine. Prva je svakako bila napisana sa svrhom, da podstakne Dubrovčane, da njeguju svoj slovenski jezik. A da je taj jezik bio poznat pod imenom „*lingua illyrica*“, o tome najbolje svjedoči poziv od god. 1783., kojim dubrovački knjižar A. Occhi javlja ljubiteljima „*della lingua illirica*“, da je nakanio izdadi djela dubrovačkih klasika u 30 svezaka, i na pretplatu ih poziva.

S druge strane označavani su svi slovenski dijalekti, koji se u Dalmaciji govore, zajedno sa bogoslužbenim crkveno-slovenskim jezikom jednim općim imenom „*lingua slava*“, ili „*lingua sla-*

vonica". Niko nije ispitivao, u čemu se ti dijalekti slažu, u čemu li razlikuju. Nemar spram toga išao je tako daleko, da su na osnovu ruskih crkvenih knjiga popravljali glagoljske tekstove, sa kojih su slovenski popovi službu služili. Ozbiljni ljudi nadali su se, da će od toga biti velike koristi za poznavanje slovenskog narodnog govora, i da će ga izobraženiji ljudi lakše i radije moći upotrebljavati u saobraćaju sa težacima. Jedan od najvigjenijih posjednika u zemlji, konte Radoš Antonio Micheli-Vitturi iz Trogira, kazao je u predgovoru k spisu jednome arcidjakona Matije Sovića, koji je 1787 u Mlecima izdan, da će sa obnovljenjem staroslovenskog jezika u bogosluženju, o čemu se tada osim spomenutog arcidjakona trudio još biskup spljetski G. L. Garagnin i hvarski G. D. Stratiko, slovenski narodni jezik na novo procvjetati i da će prestati zločesti običaj, da gospodari sa svojim kmetovima preko tumača govore. Staroslovenski jezik imao je postati književnim jezikom, kojega nije bilo, te je radi toga svaka gotovo slovenska općina u Dalmaciji govorila svojim posebnim dijalektom, tamošnji slovenski svećenici ne mogoše se u svom materinskom jeziku sporazumijevati, a glagoljskom književnosti nije se mogao niko koristiti. Od nužde je n. pr. i jezujita P. Vartolomije Kašić (Cassio) oko 1638 izabrao „bosanski jezik" za prijevod rimskog rituala (*Rituale Romanum*) i sam je rekao da se boji, da će tome biti protivni i Dubrovčani i svi Dalmatinci. Već i sami izbor pismena, t. j. az-

buke, sa kojima je slovenske glasove trebalo izraziti, zadavao je velikih teškoća. Ono se, istina, zaključivalo kojeg je crkvenog pravca jedan ili drugi spisatelj, prema tome kakvim slovima piše, ćirilskim ili glagoljskim, ali iz toga se nije izvodila i narodnosna razlika.

Na taj način dugo se nije motrilo na narodnosne odnošaje u Dalmaciji, bar što se tamošnjih Slovena tiče, tijem manje se na to pazilo, što ni pojam hrvatstva, a ni srpstva nije bio uglavljen. I danas je još kolebanje tijeh dvaju pojmova velika neprilika, kad god se hoće pravilno da prosudi pitanje o kome govorimo. Smjelo je dakle bilo prije 40 godina tvrditi, da u Dalmaciji žive 378.676 *Srba*, a *Hrvata da nema ni jednoga*. Ta tvrdnja ušla je u Czörnigovu knjigu „Etnografija austrijske monarhije“ (I. sv. str. 78). Smotrenije se izražava Jos. Hain, u svojoj statistici austrijske carevine (I. sv. str. 248), kad 395.273 Slovena, što ih je po službenim podacima 1846 godine u Dalmaciji bilo, naziva „*Srbo-Hrvatima*“. Od to doba ušlo je to ime u običaj. Osobito ga hrvatski pisci rado upotrebljuju, pa čak ga je i ugarska službena statistika primila pri popisu godine 1880., samo da nebi dobila upliva na posao popisa sumnja, da li je ko Srbin ili Hrvat. Ali, pri svem tome, ime to ne valja. Nema čovjeka, koji bi bio *u jedno* Hrvat i Srbin. Ako bi se pri smiješanome porijeklu i mogla možda zamisliti takva dvostruka priroda, ipak i u tom slučaju obično će jedna nadmašivati drugu. Kultura, koja odlučuje u pitanju narod-

„Kad bi se htjelo predstaviti etnografiju Dalmacije samo po jezicima, koji se u njoj govore, bio bi to dosta lagan posao. Oblo uzevši, govore se u toj zemlji samo dva jezika, svak govori ili slovenski ili talijanski, većinom i oba jezika. *No teže je rastaviti narod dalmatinski u njegove prvobitne sastavne dijelove i pokazati, kakvi su sve elementi zagrnuti u zajedničku kabanicu tijeh dvaju jezika*".

Kohl nalazi, da u Dalmaciji ima: *Grkâ, Talijanâ,* Magjarâ, *Španjolaca,* Turaka, *Arbanasa,* Francuzâ, Normanâ i Britâ, Nijemaca i *Slovena.*

Mi ćemo se baviti samo sa *Slovenima,* sa dva najmnogobrojnija naroda u Dalmaciji, Hrvatima i Srbima.

I. Hrvati.

Sa hrvatske strane danas se tvrdi, da je *ukupno slovensko stanovništvo* dalmatinsko hrvatske narodnosti.

Tvrdnja je ta pogrješna sa gledišta lingvističnoga. Izuzimajući drsku hipotezu, po kojoj su svi Dalmatinci, dakle i svi dalmatinski Sloveni, u *političkom smislu* Hrvati, nema drugoga gledišta, osim lingvističkog, sa kojega bi se dalo pravdati ubrajanje sviju dalmatinskih Slovena u Hrvate. Da bogme, i jezik će tada tek moći ići u prilog ovakvom identificiraju, kad se jednom pokaže, da je novohrvatski jezik u zadnjoj fazi svoga razvitka postao sasvijem istovjetan srpskome i da je nestalo sviju narječja, koja od ovog od-

stupaju. Nego dotle će, osobito dok nestane spomenutih narječja, svakako proteći još koja desetina godina, a danas su najznamenitiji poznavaoci jezika u tome složni, da je *čakavsko narječje* siguran znak, po kome se čisti Staro-Hrvat poznaje. I *Fr. Rački*, u svome članku „Nacrt istorije južnih Slovena do IX stoljeća“ (Arkiv za povjestnicu jugoslovensku. Knj. V. str. 253) drži, da su tijem dijalektom govorili prastari Sloveni dalmatinski, sa kojih je prešao na Hrvate, koji se kašnje doseliše. Na to isto izlazi i mišljenje koje je iskazao arcidjakon I. Čapor, u knjizi svojoj „Della lingua illirica“, izdanoj u Spljetu 1844 godine, prestavivši Srbe i Hrvate pri dolasku njihovom u Dalmaciju tako nespretnima i nevještima, da nijesu mogli ni novi jezik u zemlji rasprostrijeti, šta više da su i sami primili jezik (ilirski) koji su tu zatekli. Kad bi se ovo uzelo za istinu, onda bi se moglo poreći čak i slovensko porijeklo tijeh doseljenika; usvojivši ovo paradoksalno mišljenje lako je protumačiti zašto car Konstantin Porfirorogjeni onako teško može da razlikuje Slovene od Avarâ, kao i ona pometnja, radi koje prezviter dioklejski napravi, da se sprijateljiše „Goti, nazvani takogje Sloveni“ sa Bugarima, jer su oba naroda srodna i jednim jezikom govore (maxime quod ambo populi gentiles essent et una lingua esset omnibus). No ja neću da rasklimavam predstave, u koje se učeni i neučeni svijet već uživio, više no što je nužno da se u pravu svjetlost stavi čakavski dijalekat, kao osobina dalmatinskih Slovena, koja se najdulje

sačuvala u sjedištima doseljenih Staro-Hrvata i njihovih starijih kolonija. Kakvo bilo da bilo porijeklo Hrvatâ, ali niko ne spori, da je čakavština njihova narodna osobina, bar od onoga doba, kad su se u Dalmaciji nastanili, pa do uništenja njihove političke samostalnosti i skupnog života njihovog u okviru iste. Tijem je vjerovatnije, da su oni, koji danas govore tijem dijalektom, t. j. starohrvatskim jezikom, potomci osnovateljâ hrvatske države na dalmatinskom zemljištu. Ako ovi nijesu donijeli taj jezik iz svoje pregjašnje postojbine, već ako su ga tek u Dalmaciji naučili od Slovenâ, koji su postali njihovi podanici, onda svakako lingvistički pojam hrvatstva obuhvata i starije slovenske stanovnike dalmatinske, odnosno njihove potomke, i onu smjesu, koja je postala iz hrvatskih doseljenika i Slovenâ, koje ovi u zemlji nagjoše. Megjutijem ovaj širi pojam ne mijenja na stvari ništa, jer se ne smiju suviše precjenjivati antropološki učinci ovih dalekih vremena.

Ja razumijevam dakle ovdje pod Hrvatima *Čakavce*, o kojih narječju Budmanijeva „Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)“ (Beč 1867, str. XIII predgovora) najbolju karakteristiku daje. Oni se zovu tako po upitnoj riječi „*ča*“, mjesto koje Srbi i njihovi pošljednici govore „*što*“. No još veća je karakteristika u tome što čakavci mjesto štokavske konsonantske grupe „*dj*“, „*gj*“ upotrebljuju „*j*“. Da se pak „ča“ uzimlje za obilježje, to je otud, što se ta riječ najprije gubi ispred štokavštine, koja napreduje, kao što mi je

saopćio g. *M. Rešetar*, revni ispitivač na polju slovenske filologije, iz Spljeta. Naprotiv čakavci najdulje drže glas „*j*“ (mjesto „dj“ i „gj“). Kad i to napuste, onda prestaju biti čakavci.

Po raspitivanjima, koja je *spomenuti slavista* činio, žive danas čakavci u ovijem krajevima dalmatinskim:

1. Duž obalu u Novigradu i od Nina do Spljeta, osim nekoliko mjesta, u koja je štokavština prodrla, te koja je u političkom kotaru Zadarskom i duž obale „ča“ istisla, a tako uspjela i na više mjesta u šibeničkom političkom kotaru. U samome Šibeniku samo se stanovnici predgragja Doca (Dolac, Borgo di mare) štokavštini odupiru.

2. Na ostrovima: Rab, Pag, Olib, Silba (sa Ištom), Premuda, Mulat, Sali, Velirat (sa Ižom, Ravom i Krunarskim otocima), Ugljan, Pašman, Murter, Zlarin (sa Prvićem, Kaprijem i Žirijem), Drvenik Trogirski, Ostrovo Čovo (Bua), Šolta, Brač, Hvar, Korčula (na tri pošljednja ostrova tek kao izuzetak) i Lastovo.

3. U zapadnoj polovini negdašnje poljičke republike, u Jesenici, Podstrani, Sitnom i Srinjinama (na južnom podnožju planine Mosora).

4. U zapadnoj polovini poluostrova Pelješca do mjesta Janjine. „Ča“ je već nestalo sa cijelog poluostrova. U *Dubrovniku* je, kao što *Jagić* u svojoj istoriji književnosti (I knj. str. 145) misli, bila nekad čakavština u upotrebljenju, ali je još otvoreno pitanje, da li u općem upotrebljenju. Jagić, na istom mjestu, sam napominje, da Du-

brovčani ne htjedoše svoj jezik zvati srpskim, ali ga ne zvahu ni hrvatskim, već slovinskim.

Uz pripomoć „Geogr. statist. repertoriuma nastanjenih mjesta u kraljevini Dalmaciji“, što ga je je c. k. savjetnik *A. Mašek* gotovo spremljena za štampu ostavio i mnogogodišnjim trudom vrlo usavršio, a koji je 1888 u Zadru svijeta ugledao, može se broj stanovnika u spomenutim krajevima, dakle i broj *Hrvatâ u Dalmaciji* ustanoviti. I bilo bi ih:

1.	duž primorja	42.799
2.	na ostrovima	81.336
3.	u Poljicama	2.736
4.	na poluostrovu Pelješcu .	8.279
	Svega	135.150

Vrijednost ovih brojeva ne odgovara sa svijem trudu, koji je uložen u njihovo razračunavanje i pronalaženje dotičnih mjesta, jer u nj su uračunati i mnogi štokavci, koji žive megju ovim čakavcima. S druge strane nijesu pri ovom računu uzeti u obzir čakavci iz unutarnjosti Dalmacije, kojih tu ima, i ako samo sporadično i prolazno. Osim toga nijesu raspitivanja spomenutoga ispitivaoca svuda od uspjeha bila, pa ne da se još konačno odlučiti o pitanju koliko su stanovnici nekih mjesta izgubili već pravo, da se smatraju za čakavce. Meni je kazivao g. profesor *Budmani*, kad sam s njime u Zagrebu govorio, da se na ostrovu Pelješcu čakavski govori *samo* u Podružariju, Orebiću i u nekoliko manjih mjesta na jugu, zatijem u Trpnju i Vrućici na sjeveru.

A Grgur Urlić-Ivanović pripovijeda u svom članku o Biogradu, koji je štampan u „Narodnom koledaru“ Matice dalmatinske za 1886 godinu: Jezik Slovenâ u Biogradu jeste ikavština; kad oni govore čuje se na svakoj drugoj slovci oštri naglasak, poput crnogorskog izgovora; uz to čuju se i talijanski idiotizmi i staroslovenske riječi, po kojima se odmah poznaje, da je Biograd kolijevka hrvatske glagoljice; pri tome Biogragjanin Hrvat ne može da trpi čakavca te ga prezirno naziva „bodulom“, a o sebi s ponosom govori da je primorski Hrvat.“ Tu se još kazuje, da se Biogradski Hrvati, kad su Mlečići osvojili njihovo mjesto od Turaka, koji su dugo na njemu gospodarili, vratili sa ostrovâ i iz Kotarâ, kud su bili pobjegli i da su se za doba svoga bjegstva vazda držali sa uskocima i hrvatskim ajducima. Pisac nabraja najstarije porodice, koje u raznim ograncima i danas u Biogradu cvjetaju: Matkoviće, Zmajičić-Mrgjene, Toliće, Draškoviće, Bogdanoviće, Zabetiće i t. d. Tu su dakle starohrvatske porodice, koje, u punoj svijesti svoga porijekla, ne će da se smatraju čakavcima.

Ako je ovo istina i ako bi se isto moglo dokazati i za više prilikâ, onda bi se naravno moralo podvrći novome ispitu pitanje, da li se čakavci na prosto smiju identifikovati sa Starohrvatima. No to će biti posao filologâ, koji su ovo pravilò i postavili.

Dokle još nema resultata toga novog ispitivanja, upravo dok se ne pokaže da je isti i nuždan, dotle se mogu navedeni brojevi smatrati približno istinitima.

Sa ovijem se slažu i navodi Budmanijeve gramatike (str. XIII. predgovora) o raširenju čakavštine, a i razlaganja *Ivana Milčetića*, u hrvatskom časopisu „Viencu“ za godinu 1880 (str. 58 i šlj.)

Pošljednji govori tamo na str. 170: „čakavština kao stariji oblik uzmiče pred mlagjom štokavštinom. U Dalmaciji ona je sad ograničena na nekoja ostrova i primorska nekoja mjesta megju Zadrom i Spljetom. Poslije 50 godina jedva će se više moći govoriti o čistoj čakavštini. Škola, lektira i javni život ubrzavaju prirodni tok stvari“. Na str. 59 napominje on, da je oblast čakavštine u Dalmaciji bila nekada šira, stavljajući pitanje: ko bi slobodne Dubrovčane prisilio da prisvoje hrvatsko ime, kad oni odavna već štokavski pišu?

I zbilja, do XV. vijeka čakavci su zauzimali u Dalmaciji *mnogo veći prostor* no što je onaj, u kome su danas njihova sjedišta. Kuge i ratovi strašno su tamo bjesnili; Turci, Ugri i Mlečići, spram kojih su oni bili slabi, rastjeraše ih. Oni pobjegoše na sjever i zapad, poglavito na susjedna ostrova [1]), pa čak i preko mora u

---

[1]) Mletački senat naredio je 1463 godine, da svi za vojsku nesposobni težaci tamo se presele. Tamo su morale bježati ispred Turaka žene i djeca, ako gospodari nijesu na svom zemljištu podigli čvrste kule i sela obzidali, kao što je izmegju godine 1471 i 1552 učinjeno na obali kod Trogira. Vidi „Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau di Giovanni Lucio“ (Mleci 1674), p. 459 i 460.

Apuliju i u papinsku državu, za tijem kopnom u planine Like i Krbave, u nizine Kupe i Save, u ugarsko brjegovlje megju štajerskom granicom i rijekom Rabom, na pošljetku u požunsku županiju, donju Austriju na Marhfeld i u ravnice za litvanskim gorama.

O toj promjeni staništa mogle bi se mnoge pojedinosti navesti, ali i nekolike samo biće dosta, da obilježe promjene, koje su se u tom pogledu dogodile. Otud ćemo i doznati, *gdje danas treba tražiti većinu Starohrvata*, odnosno većinu njihovih potomaka.

Ivan Kukuljević, putujući 1856 g. južnom Italijom, našao je u Brindizi (gdje su u XV. vijeku slovenski doseljenici imali pravo slati dvojicu svojih zastupnika u gradsko vijeće) „Contrada di S. Pietro degli Schiavoni“, a u okolici toga grada nailazio takogje na tragove slovenskih naseobina. Odkad su te naseobine kazivala je dosta jasno relikvija sv. Jeronima u katedrali brindiškoj. Tog sveca, kao *Dalmatinca*, štovali su mnogo njegovi slovenski zemljaci. U Rimu doznao je Kukuljević podrobnije o toj negdašnjoj slovenskoj opštini (Communità della nazione illirica o schiavona), koja je bila smještena u dio grada što se zvao „Borgo vecchio di San Pietro“, te je dala povod, da se osnuje utočište za Slovene u Rimu, koje je papa Nikola V. god. 1453. (kao što veli kanonik D.r Ivan Crnčić u jednoj raspravi štampanoj god. 1868 u Trstu) odredio isključivo za „Dalmatica seu illirica natio“, rašta su i u kasnija vremena Dalmatinci

imali najviše koristi od te zaklade. Kukuljević se iz Vitalove „Storia della città di Ariano“ uvjerio, da su Hrvati stanovali i u okolici Ariana, od XV. do XVII. vijeka. U istome djelu našao je i potvrdu, da je hrvatska kolonija bila i u Pulcherino, u kojoj je 1549 bio dušobrižnikom fra Marko Dragović, a 1596 dalmatinac Ivan Bigota. V. Makušev, u članku svome o Slovenima grofije Molise u Italiji (Zapiski Akademije petrogradske, sv. XVIII.) stavlja broj 20.000 samo za one Slovene, koji su u XVI. vijeku u taj kraj doselili se. De Rubertis u pismima, štampanim 1856 god. u Zadru, „Delle Colonie slave nel regno di Napoli“ donosi jedan zapis na palatskoj crkvi, po kome istu sagradiše 1531 godine „Dalmatiae gentes“. Svakako ovi doseljenici nijesu dolazili samo iz Dalmacije, već i iz Primorja što je na sjeveru Dalmacije. Ali nestajanje stanovništva Dalmacije stoji najviše u svezi sa onijem seobama u Italiju. Kako se naglo umaljavalo hrvatsko stanovništvo u Dalmaciji, vidi se najbolje iz jednog izvještaja, kog je 26 dec. 1524 podnio konte zadarski mletačkoj republici. Po tome izvještaju spalo je stanovništvo kontije zadarske, kojom je on upravljao, samo koliko on pamti, sa 60.000 na 5000 duša. Većina bjegunaca otišlo je u Apuliju, Abruzze, u krajinu jakinsku (S. Ljubić, Ogledalo II. 123). Od 280 selâ koje su prije turskih ratova sačinjavala teritoriju *zadarsku,* bilo ih je godine 1553 samo 96 pod upravom toga grada, pa od tijeh bilo ih je 11 opustilo. U ni jednom nije bilo vi-

še od 5 do 6 kućâ (Rammentatore Zaratino per 1845 p. 8). Još žalosnije je bilo godine 1575, kad je Antonije Gjustinjano po nalogu mletačkog senata obilazio obalu i ostrove kraj nje. Sve zemlje grada Zadra, koje tada još nijesu bile u turskoj vlasti, obragjivali su težaci iz grada i smjeli su samo obdan pod vojničkom stražom u poljima raditi. Grad *Nin* razoren je tada na zapovijest republike, a zemlje nije imao ko obragjivati. (V. Solitro, Documenti storici, Vol. I. 107, 114). Teritorija *šibenička* spala je do godine 1570 sa 120 sela i kastela na 14 i rukopisni jedan opis, kog je 1651 sastavio D.r Fr. Difnico, opisuje ne samo dugu borbu oko 33 sela, u kojima Turci nijesu htjeli trpiti kmetova gragjana šibeničkih, već kazuje takogje, da su težaci iz toga kraja u XVI. vijeku sabili se u tvrdinje Velim, Dazline, Rakitnicu i u primorska mjesta, koja su kulama zaštićena bila (In questi soli Villaggi e Castella stavano ricovrati li contadini che lavoravano non solo le Possessioni et continenze di quelle, ma ecciandio li luochi derelitti“). A kako je sudbina *trogirskog* stanovništva bila slična sudbini šibeničkih težaka, kazuje J. Lucije u svojim „Memorie istor. di Tragurio“ (str. 460). Počinjući sa god. 1531 razbježalo se to stanovništvo dijelom na zironski ostrov, dijelom pak na ostrovo Čovo, te je tu umnožilo stanovništvo mjestâ Okrug, Slatine i Žedno.

U *sjevernim* predjelima, gdje se dalmatinski iseljenici nijesu samo privremeno sklonili is-

pred turskih navala, već se i stalno nastanili, ima ih najviše na desnoj obali Save do gornjokarlovačkih brda. Mnoge zadruge (megju njima slavne plemićke porodice Keglevića, Draškovića, Utješenovića, Gusića i dr.), istisnute iz Dalmacije, tražile su tamo pribježišta, pa i našle su ga. Otud je mogao Juraj Križanić 1660 godine reći, da se u okolici gradovâ Dubovca, Ozulja i Ribnika najčistije hrvatski govori (Arkiv za povjestn. Jugosl. sv. X. str. 69). Sa ovim se podudara i ono što govori Ivan Tkalčić u svom sastavu „Sjeverne granice dalmatinsko-hrvatskog glagolizma u 15. i 16. vijeku“ (Archiv für slavische Philologie. B. IV. S. 433—441). U ostalome iz ovoga se vidi da su seobe iz Dalmacije i Bosne u spomenuti predio počele *već u polovini* 15. vijeka. Već g. 1574 u Okiću i Jakuševcu dušobrižnici su svećenici Ivan *Dalmatinac* i Matija *Dalmatinac*. U spisku svećenikâ, koje je ljubljanski biskup Toma Hren počam od 1599 godine posvetio (Rukopis zagrebačke kaptolske bibliot. miscell. 56), našao sam u godini 1601 Ivana Ostakovića, Dalmatinca iz Trogira (ad titulum patrimoniae), u godini 1607 dva svećenika iz trogirske biskupije i jednog iz šibeničke. Dalmatinska bujica, koja je i svećenike sa sobom ponijela, opažala se dakle i u Kranjskoj. Jagić, u svojoj historiji književnosti (I. knj 8. str.) povlači granicu megju kajkavštinom i čakavštinom od Kupe kod Karlovca preko Draganića, Krašića, Jostrebarke i t. d. do Drage. U svome „arkivu za slovensku filologiju“ (sv. IV. str. 80.)

govori Jagić da su Rijeka i Senj sjeverne granice, do kojih čakavština dopire. I. Milčetić (na naved. mj. str. 154) priznaje da su Hrvati još prije navale turske, uklanjajuci se pred prodiranjem mletačkim, premjestili staro svoje središte iz Dalmacije na sjever i da je kajkavština podlegla promjeni, osobito kad je i starohrvatsko plemstvo istijem tragom počelo uzmicati. *Iz tijeh novijeh naseobina* suvišak je prelazio u još sjevernije puste krajeve, a tamo su se sklanjali i oni koji su od Turaka bili suviše pritješnjeni. Ko bi htio više šta o tome da dozna naći će u putopisnim crtama Fr. Kuhača „Medju ugarskimi Hrvati" („Vienac" god. 1878. str. 643. i slj.), a i u mojoj raspravi „Neuere slavische Siedlungen auf süddeutschem Boden", što je 1888 u Štutgartu izašla. Nemože se istina tvrditi, da su sve kolonije, o kojima se tamo govori dalmatinskog porijekla, ali je vjerovatno, a u pojedinim slučajevima dade se i dokazati, da je u *većem dijelu* istih bilo i dalmatinskih stanovnika. To isto vrijedi i za one mnogobrojne plemićke porodice sa imenom „Horvàth", koje su se u 16. vijeku počele nastanjivati u gornjoj Ugarskoj i u predjelu izmegju Tise i Karpatâ. Baš njihovo prezime „Horvàth" vrlo je značajno. Sve su te porodice imale i svoje *posebno* porodično ime, a ovim *općim* htjeli su svakako da označe svoje narodno porijeklo. Na protestantskom sinodu u Szepes Vàralja god. 1614 bio je: Gjuro Horvàth de Palòzca (unuk Marka Stanšića cognomine Chrovatus, koji je 1556 dobio Varkohova dobra u

Cipsu od Ferdinanda I.), Nikola Horvàth-Mladošević (poslanik Valtazara Horvata aliter Stanšića de Gradecz), Ladislav Horvàth-Kušević de Lomnicza, Matija Horvàth Jaković de Polyanka, Gjuro Horvàth-Lovorković, Stefan similiter Horvàth de Grawek (Gradecz?) (K. Kuzmàny: „Urkundenbuch zum österreichischen evangelischen Kirchenrecht", Beč, 1856, Urk. CXXXI). U „Diplomatariušu Békésiense", kog je L. Haan u Pešti 1870. god. izdao, nalazimo Franju Horvàtha de Petropolje 1559 god. kao povjerenika u Gyuli (str. 178), Gjuru Horvàtha-Petrovića 1561 u Némethu (str. 206), Franju Horvàtha-Suzalića 1593 god. kao posjednika u Vörösegyházi uz mnoge druge Hrvate, od kojih posebno spominjemo (sa str. 193) Matiju Bojničića de Bozita, kao potomka istoimene porodice, koja se oko 1520 godine preselila *iz Plavna, kod Knina u Dalmaciji*, najprije u varaždinsku županiju. Sada ima ta porodica predikat Kninski [1].

---

[1] Stara je dalmatinska porodica i ona davno u Erdelju nastanjena porodica barunâ „Intzédy", koja se u staroj svojoj domovini zvala Ičević (Benkö, Transsylvania II. 480). Godine 1546 bio je Matija Brodarić gradskim kapetanom u Hustu, u Marmarošu, i predstojnikom tamošnjih solanâ (Schmidt, Berggesetze II. d. I. 164). Da su i zanatlije sa juga dolazile na sjever može se zaključiti iz toga, što je 1575 godine iznimno bio primljen neki Gregasović u jednu od zanatlijskih zadruga u Šemnicu (Czörnig, Etnographie II. 208). Da li jugoslovenska prezimena Kristosović, Tobijasović, Miklušević, Fedor-

Navedeni primjeri nesumnjivo svjedoče da je biljega, koju su hrvatski plemići poslije seobe sa svojega staroga ognjišta isticali, obilježavala i kakvoću njihovog plemstva. Biljega ta izazivlje pomisao da je hrvatski narod ponikao iz vojničke kaste, koja je osvojenjima svojima stvorila državu njezina imena, a u toj državi da su ostali stanovnici bili do duše hrvatski podanici ali nijesu imali prava zvati se Hrvatima. Na taj način može se najlakše razjasniti zašto je i mletačka republika, koja je inače ne rado trpila svaku reminiscenciju hrvatsku, zadržala ipak takozvane „kumpanije hrvatske“, kao najamničku vojsku, u kojim su kumpanijama bili sami Hrvati, te su iste sačuvale uspomenu na slične starinske vojničke zadruge.

O Slovenima iz Dalmacije, koji su prešli u *Istriju*, naći ćeš u valjanom djelu Defranceska „L' Istria, note storiche“ (Parenzo 1879) u XXXIX. glavi.

Kako je *nadoknagjen* gubitak, koji je zadesio Dalmaciju sa iseljenjem Staro-Hrvata, i *ko je od druge neke narodnosti* u njihovu seobu pomiješan, to će pokazati slijedeći odsjek.

Ovdje moram još samo *opomenuti da se iseljenje to ne smije precjenjivati.* Ono je istina

---

ković i t. d., koja se spominju u jednom ugovoru (od 1686 god.) čobana gömörske županije sa komorom u Cipsu (Schwartner, De Scultetiis, 169) dokazuju da je hrvatski narod seobom svojom do podnožja Karpata dopro, o tome ne ću da razbiram, ali svakako držim, da je vrijedno i to spomenuti.

opustošilo unutarnjost zemlje i dovelo hrvatski elemenat do nemoći, no isti nije nestao u krajevima, koje su Turci pokorili Mnogi Hrvati ostali su tu kao zarobljenici, koji su morali obragjivati zemlju turskim gospodarima Da je tako svjedoče i ustanci seoskih općina, koje su se kasnije podigle protiv Turaka, naslanjajući se na Mlečiće. Pa kad se pomisli i na cvjetanje pojedinih mijesta, kao Zemunika, Vrane, Drniša pod vladom turskom, tad bi se i to moglo gotovo pripisati hrvatskim stanovnicima, koji su se malo po malo tu okupili. O gragjanima skradinskim poznato je, da su 1630 godine, dakle onda kad su pod Turcima bili, sklopili sa Šibenčanima savez, kakav se samo megju prijateljima učiniti može. Kad se uzme još na um, da obilati rad Franciškanaca, koji su u ono doba u unutrašnjosti vršili dušobrižničke poslove, nije išao valjda u prilog Morlacima, onda moramo doći do uvjerenja, da čakavština nije samo za to ograničena na obalu dalmatinsku i ostrova, što bi je valjda Turci u ostalim krajevima istrijebili bili, već je tome i uzrokom *preobražaj, kog su ostanci iste ovdje pretrpili pa i uzimicanje tih ostanaka.*

II. Srbi i Morlaci.

Kada sam od 449.282 Srbo-hrvata dalmatinskih, koji su po zadnjem popisu s kraja 1880 godine tamo živjeli, njih 135.150 označio kao Hrvate i iz ukupnog broja izlučio, učinio sam to na osnovu njihova jezika u pretpostavci, da im

je on našljedstvo od starih Hrvata, po kome se oni mogu poznati.

Kao što navedena izreka I. Lucija dokazuje, po tome se već prije 200 godina činila razlika, kad se htjelo dalmatinske Slovene dijeliti u Srbe i Hrvate. Ako je to obilježje do sada već i izgubilo štogod od svoje vrijednosti, ipak se još i sad može reći, da većina današnjih dalmatinskih Čakavaca potiče od prijedaka, koji su u doba Lucijevo megju Hrvate ubrajani.

Ali je istina i to, da u Dalmaciji ima Čakavaca, kojih su prijedci govorili drukčije, naime štokavski. Na gjekojim mjestima može se proces mijenjanja govora čak do pojedinosti uočiti. Na ostrovu *Šolti* n. pr. živu u Maslinici (Porto Oliveto) Sloveni, koji su se tamo doselili iz Mućа (u planini izmegju Klisa i Sinja). Ovi, stideći se štokavštine, koju su sa sobom donijeli, radi starosjedioca Čakavaca, trude se da svoju štokavštinu promjene u čakavštinu. A u tome su već postigli i uspjeha. Ista se metamorfoza opaža i na ostrovu *Olibu*, koje su davno već naselili štokavci iz okruga sinjskog. Za to sam ga Čakavcima i pribrojao.

O stanovnicima južnoga dijela ostrova *Paga* kazuje Sreznjevski, sada profesor jugoslovenske književnosti u sveučilištu Harkovskom, u jednome pismu sa puta kroz Dalmaciju, jeseni 1841 godine, da su Štokavci, a stanovnike sjevernog dijela istog ostrova proglašuje za čakavce Hrvate. (Časopis českého Musea Sv. IV). Na istome mjestu poriče on stanovnicima ostrova *Ugljana* pra-

vo, da se nazivaju Hrvatima, kao što su oni činili, jer se tome protivi njihov jezik. Od toga doba (t. j. 1841 god.), kao da se dovršio proces pretvaranja tijeh Štokavaca u Čakavce, jer mi je dojavljeno, da su na tom ostrovu danas Čakavci. Megju tijem drže se Štokavci na *Vergadi*, koji su se tamo doselili iz okruga benkovačkog.

Ono što je Sreznjevski o *Pagu* govorio, dade se i istorijom dokazati. Iz jednoga izvještaja tamošnjeg „Giudice dirigente" od 13 marta 1803 (u arhivu namjesništva zadarskoga) doznajemo, da su 1474 godine plemići i narod na tom ostrovu u borbi bili. Morao se u njihove svagje uplesti i takozvani *Consilium Rogatorum* mletački, te je gledao da ih smiri jednom odlukom, u kojoj se veli: prosti je narod većim dijelom stranac, koji se tu doselio iz planinâ (sa onostrane obale) te potpada pod vlast gospodara Hrvatske i kralja Ugarske (per la maggior parte de gente forestiera delle Montagne sudditi al Signore di Croatia e Re d' Ongaria). Neda se opredijeliti, kad je ta seoba bila. No ona po svoj prilici pada u polovinu XV vijeka, jer 1451 godine promjenjen je štatut tog ostrova, a o susjednom ostrovu *Rabu* govori Farlati (Illyricum sacrum, V 258), da su 1463 godine primljeni na nj mnogi *Bošnjaci*, plemići i neplemići, koji su od Turaka bježali (Anno 1463 . . . multos tum de plebe tum de nobilitate Bosnensi amissa patria profugos insula et civitas Arbensis excepit). No i na Pagu i na Rabu moralo je biti još od davnijeh doseljenika sa istoka. Na *Pagu* je već 1071

god. (Farlati, Op. cit. IV, 215) bila kolonija, koja se zvala „Murovlani-Vlassici“. Ko u tome imenu ne bi vidio Morlake? A za *Rab* kazuje izvještaj mjesne vlasti od 4 julija 1802 god. (u namjesničkom arhivu zadarskom) da je dužde mljetački 31 dec. 1422 god. izdao jednu naredbu u kojoj se spominje, da su poslanici doseljenikâ na Rab (Adventiti) došli njemu sa tužbama.

Grad *Zadar* (Farlati, V. 111) bio je već u početku XV vijeka (1404 god.) stjecište za Bošnjake, koji su ovdje primili rimo-katoličku vjeru, te su na skoro za tijem smješteni tu i bosanski minoriti. Oko 1470 god. pobrinuo se isto tako i za Franciškance Bošnjak Grgur Margani (Mrganić), koji se u Zadru nastanio. On im je podigao manastir u Zaglavu, na ostrovu Sali (Farlati, V 10, 22). Po ovome može se pretpostaviti, da su *mnogi Bošnjaci* bili ne samo u Zadru, već i na obližnjim ostrovima. Od njih je ponikao ovaj zadarski gragjanin pop Mladosić, koji je 1504 god. bio nadbiskupski vikar (Ramment. Zarat. pro 1854, p. 15), a i onaj „Srbin“ Jovan Zvovinić (Giovanni Giovino) iz Zadra, koji je 1535 god., bio profesorom pravâ u Padovi i tamo za djake iz Zadra štipendije osnovao (Ramment. Zarat. pro 1853, p. 27).

Po svemu ovome vidimo da je slovenski elemenat i *na sjeveru* Dalmacije za rana još pojačan *doseljenicima iz Bosne.*

O *jugu*, osobito o *Dubrovniku* i *Boci Kotorskoj*, poznato je isto. Već su *Engel* (u svojoj istoriji republike dubrovačke, Beč 1807) i *Ap-*

pendini (u svojima „Notizie istor.-critiche di Ragusa, T. I, p. 2, lib. 2) opazili, da je Dubrovnik bio pribježište za mnoge Bošnjake Nedavno je *Jagić* („Archiv za slov. filologiju“, knj. IV, str. 217) podsjetio na jednu vijest iz godine 1371, po kojoj je tada bilo veliko doseljavanje iz Bosne u Dubrovniku, da su doseljenici silno blago donijeli i preuzeli vidnu ulogu u Dubrovniku („Multi Bosnensi venero habitar a Ragusa con richezze e sono li primi del popolo“). Pojedinosti, koje dokazuju da su seobe te bivale još u XII vijeku i da je oko 1440 godine veliki broj patricija dubrovačkih porijeklom bio iz Bosne, objavio je *F. X. Krones* u *Jelčićevoj* „Biblioteca storica della Dalmazia“ (1883). Što se tiče *Kotora* i njegove *okolice*, tu niko nije nikad ni tražio Hrvate, osim ako je sve Srbe htio prekrstiti u Hrvate.

Mora se pažnja obratiti i na seobe bosanskih porodica i manastirlija, koje su u XV. vijeku, *osim već spomenutih*, bivale u gornji kraj Dalmacije, izmegju Kotora i sjeverne granice dalmatinske.

O tim seobama govori češće *Donat Fabianić* u svojoj „Storia dei Frati minori in Dalmazia e Bossina“ (Zadar 1863-64). On pripovijeda (I, 186) da je papa Eugen IV, oko polovine XV vijeka, iz dalmatinske provincije izlučio ne samo jedan minoritski konvenat u Kotoru i dva u Dubrovniku, već i manastir „di santa croce del sobborgo di Zara“ i „di sant' Eufemia *presso Arbe*“, te ih dodijelio bosanskom vikarijatu. Ovo

je svakako moglo biti uragjeno u namjeri da se novim snagama ojača taj prostrani vikarijat, koji je poslovima pretovaren bio, odnosno da se umorenim kalugjerima nova odmorišta stvore, kao što je naskoro za tijem drugi jedan papa i odbio težnju *bosanskih stanovnika* (abitatori bossinesi) iz konvenata u Veljiji „delle Paludi presso Spalato“, *Krapanu kod Šibenika*, na ostrovu *Pasman*, na *Ugljanu* i *Novomgradu* u grofovstvu zadarskom da stvore zaseban vikarijat, rekavši im, da je zahtjev pravičnosti, da ti konventi ostanu otvoreni redovničkoj braći (I, 202). No kao što su ovdje *Bošnjaci* izazvali ovu odluku papsku, tako je isto sigurno bila i *njihova većina* u gore spomenutim manastirima uzrokom, da se isti spoje sa bosanskim vikarijatom. Da su oni tu bili, spominje se već godine 1437 (I., 185) i naročito se naglašava, da se nešto ranije doselila četa bosanskih franjevaca, *koji su sa sobom vodili katoličke porodice* (drapello, che seco guidava varie famiglie cattoliche) preko Knina u biskupije skradinsku i šibeničku, i bogati jedan Šibenčanin, po imenu Toma Gjurić, da im je dao ostrovo *Krapano* i tu im počeo graditi manastir, koga su njegovi našljednici godine 1436 dovršili (I., 163). Doseljavanje postalo je obilatije poslije 1463 godine, kad je ubijen pošljednji kralj bosanski (I., 208). Silni doseljenici jedva su mogli stati u dalmatinske manastire, i Dalmatinci su im radosno davali skloništa i u palatama i u kolibama svojim (I., 219).

Da li su *bosanski plemići*, koji su po svoj prilici 1444 godine republici mljetačkoj pomogli da zadobije vlast nad zemljištem *poljičkim*, te usljed toga gospodstvom u Poljicima nagragjeni bili, tek tada se tamo naselili, ili su, kao što priča kazuje, još prije toga tamo bili, to će se jedva više moći doznati. Ali svakako upada u oči, da se u isto doba na više dalmatinskih ostrova dogagja prevrat, koji stoji u svezi sa novim doseljenicima i da vjerodostojna istorija republike poljičke počinje upravo tek sa spomenutim pokorenjem, kao što tvrdi prof. *T. Erber* u drugom tečaju „Annuario dalmatico" (Zara 1885 str. 222). Ni protivnik spomenutog profesora, koji je 1886 godine pod pseudonimom „Suburbiensis" štampao u Zadru opširnu polemiku „Cenno critico", protiv njegove „La Contea di Poglizza", ne može ništa da prigovori sumnji, da su se ovi Bošnjaci doselili *kašnje* u Poljica, no što bi htjeli njihovi potomci. Šta više on pretpostavlja (str. 35), da se bosansko plemstvo u toj republici *kupilo malo po malo*, i da su tome dali povoda Turci, sa svojim pritiskom. Po njegovim riječima postoji „esteso Catalogo di originarie famiglie Bosnesi ed in quali singoli villaggi di Poglizza pose la loro stabile sede e domicilio". Da su te porodice neprekidno stajale u svezi sa svojom materom zemljom, sa Bosnom, svjedoči to što su one potpadale pod bosansku biskupiju duvnjansku, i kad se stolica biskupska morala otud maknuti, radi Turaka, prenešena je najprije u poljičko mjesto Podgragje.

I u *primorske gradove* dalmatinske došli su takovi doseljenici u 14 i 15 vijeku. Radi primjera spominjem: Ivčeviće, Grubišiće, Alačeviće, Ivaniševiće i Pavloviće u *Makarskoj*; Tasoviće, Resiće, Marjanoviće, Miljenoviće i Vukoslaviće (Rossignoli) u *Trogiru*; Kosiriće, Divniće, Dragojeviće, Ljubiće, Jokoviće, Linjiće, Marnaviće, Parčiće, Petroviće, Semoviće, Taviljiće, Vojkoviće i Zurijatiće u Šibeniku [1]).

O seoskim općinama *Bossoglina* i *Capocesto* (megju Trogirom i Šibenikom) kazuje *Kačić-Miošić* u svojoj knjizi „Razgovor ugodni naroda slovinskoga" (str. 199 izdanja mljetačkog od 1801 godine) da su ih naselili *ljudi iz Bosne*, koji su 1386 tamo došli i ono zemljište izmolili u gradske republike šibeničke On nabraja 18 raznih porodica, koje su se tu okućile, megju njima Pribislaviće i Poznanoviće. Mnoge knezove spominje on, koji su se pri raspadu bosanske države u Dalmaciju sklonili. O knezu Matiću n. pr. kazuje (str. 149), da se sa svojima nastanio u Petrovupolju, kod Drniša, i tu su još i u polovini 18 vijeka njegovi potomci živjeli, a u Čipčiću (?) još su se vidjeli tragovi kule, u kojoj je on stanovao O *primorju* pak, izmegju Neretve i današnje Makarske, pripovijeda on mnogo toga, što je kadro da posvjedoči, da su ga *Bošnjaci*, još prije 4-5 stotina godina naselili.

[1]) Imena su ova uzeta dijelom iz Fr. Heyer v. *Rosenfeld* „Wappenbuch des Königreichs Dalmatien", dijelom pak iz F. A. *Galvani* „Il Re d'armi di Sebenico" (Mleci 1883-4).

zini. Farlati, u svome djelu „Illyricum sacrum“ (IV. 212) kazuje izrikom, da je toliki bio djelokrug biskupa rimskog (Chrobatis *ubicunque essent locorum* omnia episcopatia officia praestare coeperunt), a *M. Pavlinović* u svojima „Pučkim spisima“ (Zadar 1876 str. 85) spominje neko predanje, po kome su ti biskupi upravljali i sa *Hrvatima* u Poljicama.

Slično nešto kao da će biti i sa gospodstvom *hrvatskih narodnih vladara*. Njima su bila podložna plemena, koja su ih izabrala, a osim tih plemena priznavali su ih na silu još stanovnici onih krajeva, koje su oni osvojili, odnosno, podanici hrvatskih plemena na zemljištu, koje su ta plemena posjela.

Ako je jedno takovo pleme promijenilo svoje boravište, ako se koja plemićka porodica, ili zadruga, povukla iz jednoga kraja, onda se ugasilo i hrvatsko gospodstvo nad tim krajem. Na maču svome *prenijeli su ga ti Hrvati u nova svoja sjedišta*, koja su tada nazivali Hrvatskom, češće „pripadak hrvatski“.

Da je tako, svjedoči prekrštenje zapadne Slavonije u „Hrvatsku“, koje se dogodilo koncem 16 vijeka. To prekrštenje stoji u svezi sa tadanjim preseljenjem Staro-Hrvata, o čemu je već govoreno. I zemljište u sjevernom uglu predjela, koje su Hrvati već prije stoljeća posjeli, nosilo je ime hrvatsko, ali što je isto *hrvatsko* ime dobio kraj izmegju Kupe i Save, a naskoro još i sjeverniji djelovi zapadne Hrvatske, to

je bilo pošljedicom *proširenja hrvatskog naroda* na sjever [1]).

Iz istoga razloga nijesu se u starije doba ni poglavice toga naroda nazivali knezovima i kraljevima Hrvatske, nego „Hrvatâ". Istom su ugarski kraljevi i mljetački duždevi razlučili pojam hrvatske teritorije od pojma prebivališta Hrvatâ. A učinili su to s toga, da bi mogli svoje pravo na odnosnu zemlju i tada održati, kad u njoj ne bi Hrvatâ ni bilo, pa i s toga, što sami oni nijesu bili Hrvati.

---

[1]) Hrvatske plemićke porodice, koje se ovamo preseliše, sastavljale su i *svoje sabore*, sve do polovice 16 vijeka. Najpoznatiji od tih sabora je izborni sabor cetinski, na kome su iste izabrale sebi za kralja nadvojvodu Ferdinanda, protiv Slavonaca, koji su stajali uz pretendenta Zapolju. Da su pak Slavonci svojevoljno pristali na spojenje sa Hrvatima, zavisiće svakako i od tog, što su za čast smatrali, da se u buduće zovu Hrvatima. No ipak prošlo je nekoliko desetina godina, dok je nova domovina Hrvatâ primila njihovo ime. Po *Valtazaru Ad. Krčeliću*, „De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae. Notitiae praeliminares" (str. 398), bilo je to oko 1587 godine. U testamentu grofa Stevana Frankopana, pisanom još 1572 godine, veli se za njegova dobra, koja on ostavlja svome sinovcu, da su dijelom, „na moru", dijelom pak „*na Hrvatih*" (Kukuljević, Acta Croatica", isprava 274), i to zbilja odgovaraše pravom stanju stvari. Isto tako govori i grof Krsto Frankopan (na istom mjestu, isprava 220), u pismu jednom od juna 1527 godine o posjedima, koje ima u Vinodolu i „*megju Hrvatima*". Taj način izražavanja prikazuje sliku postepenog prelaza na onu državopravnu zamjenu, koja se kašnje zbila.

Kako je dugo stajao *posebni pojam o narodnosti hrvatskoj*, kojemu je čak na suprot stavljan pojam *bosanske narodnosti*, čak i onda, kad bosanske države davno već nije bilo, to se najbolje vidi iz bilješke Marina Sanudo, koji je kod god. 1518 zabilježio obnovu mletačkih naredaba od godine 1473 i 1474, po kojima je u dalmatinskim franjevačkim manastirima mogao biti predstojnikom samo Mlečanin, ili podanik mletačke republike. Naredbe te ponovljene su spomenute godine, jer su mimo njih bili postavljeni na mnogo mjesta gvardijani „di nation Bossinese et Crovati" (Arkiv za povjestn. jugosl. VIII. 41). Pri tome ako još ne zaboravimo da je riječ „Hrvat", kao što sam već rekao, bila počasni predikat, kojeg se nije htio sigurno niko odreći, ko je samo bar kakvo pravo na nj imao [1]), tad je nepojmljivo, zašto Hrvati nijesu doseljenike bosanske na svome staro-hrvatskom zemljištu pozdravili i nazvali imenom Hrvatâ, ako su u njima gledati svoje sunarodnike i predstavnike svoje kulture.

---

[1]) K primjerima, koje sam u prvom odsjeku naveo, dodajem još da je već u 15 vijeku Andrija Kužal Lički, koji je 1481 stekao plemićki posjed Lappitz u donjoj Austriji, od sviju zvan bio „Krabat od Lappitza"; da je Gjorgje Kolonić „nazvani Krabath" 1483 bio gospodar zamka Mahrenberg u Štajerskoj i da se 1497 megju pristalicama cara Maksa I, kojima je on podporu davao, spominju: „Kiss-Krabat", „der jung Krabat", Hans Krabat itd. (Ovi zadnji ubilježeni su tako u „Geschäft von Hof", u namjesničkom arhivu u Insbruku).

I ono, što su *rimokatolički sveštenici* kroz cio srednji vijek, a i kasnije još, rado podržavali *ilirizam* i *slavonizam* na polju crkvenome, ja bih čisto pripisao njihovom saznanju, da dalmatinski katolički Sloveni i oni u njihovu zalegju *nijesu* od istoga plemena. Upravo zato su i oni crkveni zavodi, koji su bili stvoreni za unapregjenje rimokatolicizma megju južnim Slovenima, nazivani ilirskim ili slavonskim, i ako su u njima većim dijelom Hrvati bili. A što se napose tiče otadžbine bosanskih doseljenika, to je već *Kukuljević* u svome „Putovanju po Bosni" (Zagreb 1858 str. 115) posvjedočio, da bosanski franjevci nijesu *nikada promišljali* uvesti tamo slovenski jezik u *bogosluženje*.

Bilo bi to zadiranje u prava Hrvatâ [1]) i,

---

[1]) Biskup modruški Nikola govori u jednom spisu iz god. 1461-1470 (Acta croatica, listina 89), da je rimska stolica dozvolila običaje i ustanove svetoga Jeronima (a tu misli slovenski jezik u bogosluženju) „mnogim crkvama *megju Hrvatima* i u Dalmaciji". Kako ja sudim, ovo je bilo uzrokom, a uz ovo još i počast koja je nekad u riječi „Hrvat" ležala, da je rimsko sveštenstvo one šizmatike, koji su rimsku vjeru primili, bez obzira na njihovo porijeklo, nazivalo „Hrvatima", osobito u krajevima, gdje su Hrvati bili gospodari. Time su ih za prelaz nagragjivali. I kad je ovima dvostrukim pokrštenicima rečeno, da su Hrvati, oni su se kočili i ponosili time. Zagrebački biskup Venedikt Vinković kaže u jednom izvještaju bečkoj nuncijaturi, od 14 juna 1640: „Valachi . . . . (in Lick et Draga Vinodolensi) . . . . relicto ritu et erroribus rejectis ad praesens Romanum, quem assumpserunt, retinent *seque non amplius Valachos sed Croatas appellant*".

što je još važnije, bilo bi to protivno raznolikome duhu narodnome, koji je u crkvenim stvarima naginjao k osobitostima, kao što je bilo i patarenstvo koje su baš Srbi iz Bosne prenosili u Dalmaciju i tamo ga odomaćili, t. j. htjeli ga odomaćiti, jer *Dalmatincima se ono nije dopadalo.*

Kasnije se ti doseljenici *sliše* sa starosjediocima u Dalmaciji, kako s pogledom na vjeru, tako i u istoričkim uspomenama, koje su u narodnoj pjesmi slavili. A u Poljicama, gdje su hrvatski sveštenici silno uplivisali i na politički život, izgubio je bosanski elemenat već davno svoj narodnosni značaj, te je tamošnje stanovništvo danas najugledniji stup Hrvatstva u Dalmaciji.

No još je više *promjena u odnošajima populacije na kopnu,* koja je tu nastala *sa koncem 17 vijeka,* doprinijela preobražaju narodnosnog karaktera onih hrabrih porodica, koje su se junački Turcima odupirale. Tom promjenom tumači se ona *smjesa tipovā,* koja se opaža na kopnu dalmatinskom, a koja se može naći samo u unutrašnjosti balkanskog poluostrova.

Mislim ovdje na srazmjerno *najnoviju* seobu takozvanih *Morovlaha,* kojoj je izlazište opet Bosna (a pod tijem imenom razumijevam ja i Hercegovinu, koja je tek u 15 vijeku od Bosne odijeljena).

Govoreći o seobama Morovlaha, moramo razlikovati *tri* perijode njihovog prodiranja u Dalmaciju, i to 1.) doba prije turskih navala, 2)

doba turskog gospodstva; 3.) doba poslije prestanka toga gospodstva.

Pri tome ne treba iz vida ispustiti, da su samo u *prvoj* perijodi *pravi* Morovlasi, u većem broju, u Dalmaciju došli, no tu je već bilo i *Vlaha*, koji *nijesu* s njima identični. U *drugoj* perijodi bilo je megju doseljenicima *više Vlaha* nego Morovlaha, a svi se spominju samo pod ovim zadnjim imenom. U *trećoj* perijodi opet se pod imenom Morovlaha spominju doseljenici, koji bi se pravije trebali zvati *Srbi* ili bar *posrbljeni* potomci ostataka raznih naroda, koje su Turci u zalegju dalmatinskom ili već zatekli, ili su se kašnje tu sakupili.

Uzimajući ovdje *najstarije* tragove *pravih Morovlaha* za podlogu raspravljanja, moram najprije reći, da ja njih smatram za *Bugare*, koji ostancima rimskim iz doba rimskoga *romanizirani*, i noseći na sebi tragove toga upliva, ali već i sa znacima sloveniziranja, pogjoše kao pastiri k zapadnim obalama mora, koje Balkan okružava i u gorama primorskim ljetišta svoja udariše.

Za Bugare držao ih je i *Kristijan Engel*. U drugom dijelu svoje knjige „Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer" (Halle, 1798) govori on: „Ime (vizantijskoga cara) Vasilija bilo je Bugarima strašno; bez sumnje odselili su se oni tada (oko 1019) *iz predjela ohridskog i dračkog* (Durazzo) *u većem broju u Dalmaciju*, i ponijeli su tamo sa sobom i svoje staro ime „Vlasi", koje se vrlo brzo pretvorilo u Morovlasi, a ovo u Morlaci. Uzrokom tome pre-

tvaranju imena bilo je na prosto to, što oni nijesu više živjeli, kao ostali Bugari, u unutrašnjosti zemlje, već pri moru. Ove seobe Bugarâ sigurno su se ponavljale, kad su ugušeni bugarski ustanci pod Deljanom i Vodinom" (str. 470).

Ovom pretpostavkom tumači on i *tatarske običaje* (za takve ih bar on drži), koje je putnik abat Fortis kod dalmatinskih Morlaka opazio, i koji su tu (II, 231, 234) navedeni, zajedno sa primjedbama pisca Lovrića.

Ne upuštajući se u popravljanje Engelovih pogrješaka, hoću samo da uputim na jednu izreku krunisane kroniskinje *Ane Komnenove* o bugarskom porijeklu Morlaka, koji se *najprije* u Dalmaciji pojavljuju. Izreka ta slaže se sa nazorom Engelovim. Istu navodi i Jovan Lucije u svom djelu „De Regno Dalmatiae" (Lib. VI cap. 5. De Vlachis). I *Pavle Vitez-Vitezović* zabilježio je pri koncu 17 vijeka jedno predanje Morlakâ koji su bili izmegju Senja i Zrmanje, po kome su predanju njihovi prijedci doselili se tamo koncem 12 vijeka iz bugarskih krajeva. U njegovom rukopisnom djelu „Illyricum" (sada u biblioteci jugoslov. akademije u Zagrebu) piše pod natpisom „Dalmatia Hungarica" od riječi do riječi: „Morlachia albii montis rupibus circumvallata oram maritimam Novigradum usque. . . . protenditur. Morlachi seu Mauro-Valachi id est Nigri Latini inhabitantes sunt, *qui saeculo XII ex Bulgariae finibus huc advenisse se volunt*".

Pisac taj, rogjen u Senju i kao podžupan županije ličke i krbavske stojeći u živoj svezi sa

tamošnjim stanovništvom, mogao je ovo narodno predanje pocrpsti iz sigurnog izvora.

Uz ovo mišljenje pristajem ja pak najviše radi njekih putnih bilježaka, koje je *D.r Josip Zahn* objavio u „Steiermärkische Geschichtsblätter“ (II. knj 4. sv. 1881) koje je on sam izdavao.

Bilješke su te u jednoj porodičnoj kronici, u kojoj su zabilježena opažanja Vuka Andrije od Steinacha sa puta njegova god 1583 u Carigrad. Iz istih izlazi, da su se u to doba Bugari, u svojoj domovini zvali „Mori“. Kao konaci tog putničkog društva spominju se: „bugarsko ili *Mori*-selo Gisterbent“ (str. 231), „*Mori*-selo Ganigoy“ (str. 232), pa i „*Mori*- ili bugarsko selo Gurischesme“. Ako u svemu ovom nema kakve grdne zabune, onda je taj putnik očevidno čuo u bugarskoj bar još slabe zvuke onoga imena, kojim su Grci u srednjim vjekovima Bugare zvali, naime „Mavro-Vlasi“. Iz usta grčkih mogli su Romani i Sloveni na istočnoj obali Adrije čuti to ime, i upotrijebiti ga za tugjinske Nomade, koji su sa svojim stadima silazili sa dinarskih Alapa, da na visoravni pred njima nagju paše za svoja stada i na moru da ih napoje.

U koliko su se Bugari, kad prodriješe s Volge na Balkan, nastanili ne samo megju Slovenima, nego i *megju Romanima*, pa pojedine grupe istih i romanski jezik prisvojile, u toliko je svakako bio i *dobar* za njih naziv „crni Latini“ (kao što i pop Dukljanin u 12 vijeku onu grčku riječ tumači) Da su oni u davna vremena, *kao*

i svi takozvani Vlasi balkanski, zaista romanski govorili, pa i kasnije, kad su romansko obilježje slovenskim počeli zamjenjivati, da su pojedine romanske riječi zadržali, to je učeni *Miklošić* nesumnjivo dokazao.

Oni, koji su romanski jezik sasvijem zadržali, pretopili su se u Rumunje, odnosno pribrojeni su k ovima. A onima, koji su prisvojili slovenski jezik, ostalo je ime Vlasi, kao i onim ostancima rimskog stanovništva, koje je kroz isti proces prolazilo. Obe te kategorije nalazimo već u najstarije doba, ne samo u Dalmaciji, nego i u sjevernim Karpatima, gdje se vazda seljakaju, većim dijelom baveći se sa stočarstvom; no kako su bili vješti i u vojništvu, to su ih koji put i za to uzimali.

Ja mislim da su se najprije Mavro-Vlasi u Dalmaciju doselili, a potomci rimskih stanovnika sa podnožja Balkana, koje su naprosto Vlasima zvali, kasnije su za njima došli. No jedva će se više ikad moći ustanoviti red, kako su oni dolazili.

Ovo moje mišljenje potkrjepljuje eksistencija naseobine na ostrovu Pagu, koja se zvaše „Murovlani-Vlassici", s konca 11 vijeka Osim toga, u *Policorion*-u (rukopis u namjesničkoj arkivi zadarskoj) zove se Kutun (pravilnije *Katun*) jedan okrug, u kome su oko 1075 bili posjedi manastira Staro-zadarskog sv. Ivana (Rački, Documenta hist. Croat. period antiquum illustr. p. 174). A tijem imenom zvale su se naseobine Morovlaške, kao što je nedavno *Konstantin Jireček* do-

kazao u izvještajima kr. českog učenog društva (god. 1879 str. 109 i sljed.).

U slijedeća dva vijeka nema ničeg, iz čega bi se dalo zaključiti, da je tada u Dalmaciji bilo Morovlaha No jedna odluka mletačkoga suda od 20 jula 1344 (Monumenta spectant. histor. Slav. merid. Zagreb 1870. II knj.) tiče se Morlakâ (Morolaci), radi kojih se neki grof Krbavski parbio sa grofom Kniskim. Na molbu ovoga odlučila je mletačka republika, ako bi „homines et animalia“ njegova sklonili se na ostrova *Rab, Hvar* i *Pag*, treba ih tamo na miru ostaviti, ali ih nije bilo slobodno primati na gradsko zemljište na kopnu. I ti ljudi su sigurno bili Morovlasi.

Gotovo u isto doba (god. 1348) spominju se u spisima vijeća spljetskog Morlaci, koji su ispod gospodstva ugarskog pribjegli pod zakrilje mletačkog grofa trogirskog (Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata, god. 1881, str. 103). Nijesu oni tu bili mili gosti. Vidi se to iz ugovora bana Nikole de Zeech i gradske općine (u istoriji Trogira od J. Lucija), u kome ban iskaše blažije postupanje sa „particula gentis Morlachorum“, koji su k njima došli, a za to pak uvjerava općinu da „nec aliqua gens de ipsorum progenie“ ne će u šibenički kraj više doći.

Već i samo to toplo zauzimanje banovo za te Morlake pokazuje, koliku je on važnost polagao na to, da oni ostanu pod ugarskim gospodstvom. Hrvatski veleposjednici u Dalmaciji, a megju njima je bio i sami ban, nijesu mogli biti bez njih, ako su u opće htjeli da imadu ma ka-

kve koristi od mršavih pašnjaka u svojim posjedima. Morlaci su tek dogonili ono čega oni nijesu imali, naime marvu, a osim toga su bili već dovoljno očvrsnuli, da mogu istrajati u siromašnim tim krajevima.

A kako su se Morlaci još i tada oštro razlikovali od ostaloga stavnovništva, to pokazuju izrazi „particula gentis" i „gens de ipsorum progenie".

Njih je na granici Bosne i *grofije krbavske*, po jednoj listini od god. 1373 (Farlati IV, 63) bilo toliko, da su na se obratili i papinu pažnju. Nijesu oni spadali u svezu rimokatoličke crkve, i živili su većim dijelom od stočarstva (Vlachi schismatici, quorum nonulli in pascuis et montibus habitant). No još više moglo ih se naći duž mora, *megju Kotorom i Dubrovnikom* (M. Orbini, Regno degli Slavi, str. 358) Tu ih je bilo više od 100 Katunâ, t. j. ako su Orbinovi „Vulacchi" identični Morlacima, kao što su Farlatijevi Vlasi. Godine 1392 bili su neki „Vasalli morolachi„ podanici dvorca obrovačkog (Arkiv za povjesn. jugosl. VII 41), a u katastru grofije zadarske iz 15 vijeka (u namjesničkom arkivu zadarskom) zabilježeno je da su pašnjaci kod Nina, na podnožju dvorca novigradskog, i kod dvorca Ljube, Vlasima iznajmljeni.

Najamnina ta, koja je donosila dukate i druge danke, bila je uzrokom da su se čak i gragjani u primorskim gradovima otimali, da dobiju takovih zakupnika. I savjet municipije *šibeničke* morao je 25 februara 1383 zabraniti to, pod pri-

jetnjom da će takvi gragjani izgubiti gragjanska prava. No već novembra 1415, po glasu 185 odsjeka statutâ toga grada (štampanih 1608 u Mlecima) morala se ta zabrana ukinuti, jer nije više bilo ni marve ni ljudi, potrebnih za ratarstvo. A još su nužniji bili Morlaci (kao što se vidi iz mnogih listina u XII knjizi „Monum. spect. hist. Slav. merid.) za aprovizioniranje pijacâ: zadarske, obrovačke i šibeničke, *kuda su oni obično donosili svakovrsnu robu.* Pa i Dubrovnik je sa svojom trgovinom bio većim dijelom na Morlake upućen (K. Jiriček u spom. raspravi).

Da bogme, oni su ugonili i strah u gradove, jer su bili sposobni za svako zlo, pa im ni mletačka republika nije mnogo vjerovala. Godine 1413 lukavstvom su zadobili dvorac Ostrovicu (kod Varivoda), koji je republika tek kupila bila, a godine 1417 dobio je senat mletački prijavu, da je hrvatski ban smislio najmiti 700 Morlaka, da napadnu na Šibenik.

Žive i prijateljske su bile s njima sveze *Dubrovnika*, koji je bio okružen njihovim naseobinama, kao i gradovi *Erceg-novi* i *Kotor*. Dubrovnik je 1430 god. nastojao da skloni čitavo jedno njihovo pleme, da se naseli u Konavle, a kad je poluostrovo Pelješac potpalo pod Dubrovnik, tad im je isti priznao to davnašnje pravo utočišta u ratno doba (K. Jiriček).

U kazivanju ovom o morlačkim i vlaškim naseobinama u Dalmaciji, prije *turske navale*, ima jedna oveća praznina No i tu prazninu zadosta popunjuje okolnost, da se *sva* sela *poljičke* repu-

blike sve do najnovijega doba zovu *Katuni*. To dokazuje, da su u njima nekad Morlaci stanovali [1]).

Pošto se još pri koncu 15 vijeka Morlaci, a možda i Vlasi, od Slovena, naročito pak od Hrvata, toliko razlikuju, da se u jednoj listini veli: „Corvato cioè Schiavon et non Murlaco“ (Miklošić, Wanderungen der Rumänen. str. 4) i pošto se osim toga u jednome izvještaju iz Dubrovnika od god. 1426 na hrvatskom zemljištu spominju „Crohati“ i „Vlaci“ (K. Jireček u spom. raspravi), to se iz toga već daje vidjeti kako su tadanji etnografski odnošaji u Dalmaciji vrlo slični kasnijima.

Turci su čitava jata tih Morlaka i Vlaha rastjerali iz Dalmacije; no oni su se *vazda starali da se njihova sela nastane*, a isto tako su se brinuli da se nastane i ona mjesta, *koja su Hrvati napustili*. Mjesto podrobnoga opisivanja, evo nekoliko primjera, koji će ovo razjasniti.

Godine 1538 našlo se u takozvanom „Banadego“ dalmatinskom — pod čime treba razu-

---

[1]) Članak 10 poljičkog štatuta, po kome na poljičkom zemljištu ne smije ni jedan Vlah stanovati, ne dokazuje protivno. Šta više, isti odaje strah Slovena, koji su u 14 i 15 vijeku tamo do gospodstva došli, da im se ne povrate Vlasi, koje su otud potisli. Zanimiva je u ovom pogledu jedna bilješka u kronici M. Madiusa (kod Schwandtner-a, Scrip. rer. hung. III, 647), koja Vlahe i Poljičane i istovjetuje i razlikuje. U istoj se veli o banu Mladinu (kod god. 1322): „semper adhaesit amicitiae et auxilio Vlacorum et Policianorum“. Naravno, ne da se opredijeliti, da li su ti Vlasi bili u današnjoj Dalmaciji, ili možda u susjednoj Bosni.

mjevati one dalmatinske krajeve, koji su davani na uživanje svagdanjemu banu hrvatskome — toliko Morlaka, da je jedan agenat mletačke republike mogao čak 5000 istih od Turaka otrgnuti [1]). Njih su premjestili u Istriju, da budu od Turaka sigurniji No oni su na novo k Turcima prebjegli i mnogo je muke trebalo, dok su jedan samo dio od njih zadobili, da posjednicima u *grofovstvu zadarskom* ratarske poslove obavlja. Većina ih je volila da ostane pod Turcima (Ljubić, Comissiones et Relationes Venetae II. 172. III. 19). Kad su Morlaci tako Turcima privoljevali, tad ovima nije bilo teško ispuniti ni one praznine koje su nastale u dolini Cetine, kad su se Uskoci otud povukli u Kranjsku i u Baranjsku županiju.

Jedna bilješka franciškanskog manastira Visovca spominje o jakim hrpama Morlaka, koje su oko 1577 godine pojačale Morlake na visoravni izmegju Krke, dinarskih Alapa i mora [2]). Tu bi-

---

[1]) U početku 16 vijeka Banadego (slovenski: Banovina), po jednom izvještaju generalnog vikara Rajmonda (Farlati IV. 225) bio je okrug na kopnu istočno od Zadra, u kome su bili gradovi: Karin, Korlatović, Benkovac, Kličevac, Perušić, Polača Mariani (Mor-Polača?) Račičerani i Otočac

[2]) Za nju sam doznao dobrotom exprovincijala franjevačkog O. Stefana Zlatovića u Šibeniku. Ona je u rukopisu P. Vinjalića „Compedio storico", koga je P. Bomman (izdavajući sebe za pisca) u „Storia civile ed eccl. della Dalmacia, Croazia e Bosna" (Mleci 1775) većim dijelom odštampao. Ista glasi: „questi Vlassi ora detti Morlacchi callarono in quà dai monti che dividono la Bosna dalla Liburnia e

lješku potvrgjuju one kolonije Morlakâ u Lici i Krbavi, koje su istodobno Turci iz Dalmacije osnovali, potvrgjuje je takogje i to, što su Morlaci iz turske Dalmacije mogli viškom svojim napuniti mletačke primorske gradove. Mi znamo da su patriciji *šibenički,* kad ono izgubiše 33 sela, činili kmetovski ugovor sa Morlacima, koje je skradinski beg dozvao, da bi mogli bar obraditi ono zemljišta, što im je preostalo. Znamo takogje da je slično nešto činjeno u *Zadru* i u *Trogiru.*

Nije pretjerivanje, ako rečemo, da je u početku 17 vijeka unutarnjost Dalmacije, u koliko nije bila posjednuta Turcima, većim dijelom bila nastanjena Morlacima. Prostor u kome su se oni širili, bio je pod turskom vlasti, a to od Skradina gore na zapad, gdje su bila turska mjesta: Sonković, Rakitnica, Dasline, Velim, Vrana, Tinj (sa Goricom, Hrasnićem i Prkosem), Zemunik, Poliščani (Polesnik?) i Islam Obala izmegju Omiša i Neretve, bila je turska; a iza Spljeta počinjala je turska granica već gradom Solinom i Sasom. Trogir je srazmjerno najmanje zemljišta izgubio Pa i njegova tri sela u Zagorju bila su u rukama turskih Morlaka, od kojih je dobre volje zavisilo, hoće li ugovoreni danak dati mle-

---

Japidia l'anno 1577 e fù la prima volta che quelli del rito greco si stabilissero in Dalmazia, che per avanti era habitata da Croatti i quali erano tutti del rito latino". Da su tada istom prvi put pravoslavni došli u Dalmaciju, nije istina. No to na stvari ništa ne mijenja.

tačkoj gospodi, ili ne. Radi popunjenja ove slike, spomenućemo, da je kod sela Črnovnice (Crnčija Luka ?) stanovala, u pet zasebnih kuća, porodica Lukanović, koju su Mlečići prognali sa zemljišta Trogirskog. Tih pet kuća bile su valjda hrvatske. I na više mjesta bilo je pored Morlaka ovakovih stanovnika, ali su se oni spram množine Morlaka sa svijem gubili.

Napori mletački, kojima su htjeli svoje gospodstvo u Dalmaciji proširiti, i one dijelove, što im Turci oteše, natrag povratiti, ti napori opet su primoravali Morlake, t. j. sve one koji su se sada već tim imenom zvali, da pomiču i mijenjaju svoja sjedišta.

Odnosni ratovi trajali su od 1645 do 1669, od 1684 do 1689 i, ne uzimajući u obzir pojedine okršaje, koji su megjutim bivali, od 1715 do 1717. Za vrijeme tijeh ratova narod je mnogo stradao, nestalo je mnogo života i mnogo dobro. Pa i kuga je 1649 jako proredila masu naroda. Za ovo vrijeme bila je pustoš sad veće, nego li u 16 vijeku.

No *seobe iz Bosne* brzo su to sve popunile i kad je dugi mir nastupio, vidilo se da u Dalmaciji ima sad Vlaha, koje su gjuture nazivali Morlacima, više no ikad prije. Kako su se god Turci povlačili, tako su ti doseljenici zauzimali puste krajeve, a kad je borba gdje god malaksava tad su se vraćale malo po malo stare porodice, koje su nekad na izvjesnom mjestu živile, iz svojih zbjegova, da pod novim mletačkim gospodstvom mirni život provode.

Koliki je bio prostor, koji je na taj način na novo naseljen, to je 1845 proračunao Meneghelli. Od 984.607 austrijskih jutara, koliki je bio tada okrug zadarski, priraslo je od mira sklopljenog 1669 u Kandiji 725.141; a od 890.616 jutara okruga spljetskog priraslo je od spomenutog vremena 690.131 jutro. Prirast je dakle iznosio u sjevernoj Dalmaciji 141 ½ austr. kvadratnih milja. Od toga su stariji stanovnici oko 30 do 40 kvadratnih milja zauzeli, ostalo pak podjeljeno je megju ove nove naseljenike.

Na *srednjem toku Cetine,* onda na *zapadnom obronku* Prologa do svilićkog polja, pa na *visoravni* izmegju Mosora i Svilaja sve do blizu Klisa i Labina za Trogirom, smjestile su se one bosanske porodice, koje su poveli i doveli franjevci iz bosanskog manastira Rame, kad su se u Sinj selili. Izmegju 1687 i 1723 raširile su se u tom kraju te porodice, posred ostanaka staroga stanovništva. Ranija njihova sjedišta bila su: Glamoč, Kupreš, Livno, Skoplje, Duvno i Rakitno. Ti franjevci mogli su već u jednoj molbenici od 13 apr. 1706 duždu mljetačkome reći: da su u više puta svojim primjerom i svojim nagonom više od 5000 porodica pod okrilje republike doveli (A. K. Matas u izvještaju sinjske gimnazije, za god. 1872-3). Jedan dio zasluge te pada svakako i na račun redovničke braće iz Broćna u Bosni, kojoj proveditur Semitecolo 10 dec. 1696 svjedoči, da su 736 hrišćanskih porodica preselili u cetinsku dolinu i u župe Muć i Grab. Sami oni pak smjestili su se u mana-

stiru Živogošću, kod Igrana, na obali (A. Lulić, Memorie della Francisc. Provincia del SS. Redentore in Dalmatia. Spljet 1867, str. 10). U ostalom naseljevanje cetinske doline *započeli su* srdari *Nikola* i *Miše Vučković,* kao što se veli potomci Nemanića, koji su prvi poveli tamo 400 porodica iz Bosne, kojima su se priključili i franjevci iz Rame (Kačić-Miošić, Razgovor, str. 158).

Na *desnoj* obali *Cetine* osnovao je god. 1690 franjevac Fr. Radić-Budalić Imoćanin kolonije u Dicmu, Prugovu, Neoriću, Gizdavcu pa do Mućа nekoliko kolonija od suviška stanovništva Vrgoračkog, koje je tada ispod Turaka oslobogjeno (L. Mašek, Manuale del Regno di Dalmazia. Anno VI. p. 124) Za krajinu *Makarsku* i susjedno *primorje* zaslužni su Zaostroški minoriti. Oni su 4000 hrišćanskih porodica iz Bosne krenuli da tamo pregju, a za ovima je pošlo još više stotina, nagovorom srdara Matije Bebića. Sve ove porodice, isključivo rimske vjere, pa i podanici ugledne porodice Nonkovića, koja ih je tamo prevela, nastaniše se u *dolini Neretvanskoj* oko Metkovića, Doljana, Dračeva i t. d. (A. K. Matas, u dalm. narod. koledaru za 1869, str. 103). Njima se pridruži ovdje i mnogo *pravoslavnih,* koji su naselili Nebriževac, Crnogorce, Radeš, Glavinu i Proložac. Crnogorci su se tako nazvali sigurno po položaju svoga mjesta, a možda i s toga što su došli sa Zubaca, kod Trebinja blizu crnogorske granice. Njih su mnogi držali za Crnogorce, no oni nijesu to. Republika mletačka dala im je 1722

jednu privilegiju (Srpsko-Dalmat. Magazin za 1861 god. str. 226 i slj.)

Petrovopolje kod *Drniša* dobilo je oko 1670 god. novih stanovnika, koje je junački srdar Matija Nakić takogje iz Bosne p eveo (Nar. koledar za 1864, str. 38). Isto tako nastanjeno je i *ušće Krke* s jedne strane zaslugom franjevačkog manastira Visovca, s druge pak zaslugom pravoslavnih kalugjera iz arangjelovskog manastira (Krke), koji su se požurili da nasele svojim jednovjercima naročito starinski *Skradin*, kad su Turci iz njega istjerani. Selo Bratiškovce, to je najstarija pravosl. parohija u tom kraju, stvorila je hercegovačka porodica Pavasovića, koja je nabrzo do velikog ugleda došla, te bila osloncem pravoslavnima u Skradinu (Nar. koledar za 1867, str. 84-88). Još 1765 godine bilo je u biskupiji skradinskoj više pravoslavnih nego rimokatolika; u početku 18 vijeka bilo ih je oko 10.000 duša, megju kojima je pastirstvo obavljalo 20 kalugjera, protjeranih iz Ugarske. Ako ovo stoji, tad bi ova srpska grupa lako mogla u svezi stajati sa ranijom seobom Srbâ sa Balkana u južnu Ugarsku. Izvještaj, iz kojega ove podatke vadim, kazuje da su i ovi „advenae Serbliani" iz Turske došli (ex partibus infidelium advolarunt) i ističe još, da se i u okolici *kninskoj* opaža ista struja narodna (Farlati IV, 10 i 30).

U bregovitom *zalegju trogirskom* smjestilo se oko god. 1684 do 500 morlačkih porodica, koje su iz Turske prebjegle. Vogja im je bio Stefan Ćudina. Tako su starije naseobine ove vrste

u Zagorju [1]) pojačane i opstanak im osiguran (L. Mašek, Manuale, Anno IV, p. 118).

U *ovom* dijelu Dalmacije, kao što se vidi, ostalo je stanovništvo *isto*, samo se umnožilo kad su se Turci povukli. Ali *grofovstvo zadarsko* i *negdašnji kninski okrug promijeniše se iz temelja* u etnografskom pogledu.

Tek što su u tim krajevima Turci poraženi bili, stave se Morlaci, koji su im dotle bili podanici, na raspoloženje mletačkoj republici, pojedine pak opštine učinile su to već u početku oružanja. Oni su samo tražili, da ih presele u krajeve, gdje će biti od osvete turske sigurni; a kad je republika oklijevala da taj zahtjev ispuni, počeše se oni spremati, da ostave mletačko zemljište. Da ovo spriječi, izda republika svome guvernaturu u Ninu i zapovjedniku nad vojskom u takozvanom Kotaru 3 maja 1647 god. nalog, da bukovičke nevjerne Vlahe ili privoli na poslušnost, ili da ih konjica sasječe.

Ovaj i popali kuće onih Vlaha, koji su smišljali da pobjegnu u Senj (Pavlinović, Pučki spisi,

---

[1]) U staroj registraturi ratnog min. bečkog ima akata od god. 1579 o dogovorima arhidjakona trogirskog, Venedikta Rotondo, sa gradačkim dvorom. Dogovori ti tiču se podčinjenja nekih *morlačkih sela* kod Trogira pod dom habsburški. Spominju se tu: Ljubitovica, Bojara, Blizna, Utore, Trolokve, Rastovac, Divojević, Kotoranja, Zagorićan, Mitlo, Prapatnica, Sitno, Svatok i Bristevica. Rotondo veli u jednome pismu od 10 maja, da su Morlaci, koji traže zaštitu austrijsku bili nekad podanici ugarske krune, pa s toga i žele, da se povrate opet onamo gdje su bili.

str. 351). Na to se Vlasi u Kotaru zadarskom toliko uzrujaju, da je vlada mletačka morala preseliti mnoge u Istriju, a ostatak mogao se povući na *susjedna ostrova* (K. Fr. vit. Bianchi, Zara Cristiana, II. sv., str. 400). Ima jedno pismo od 10 dec. 1647 (u namjesn. arhivu zadarskom), koje je generalni proveditur za Dalmaciju izdao u korist Morlaka, koji su se sklonili na ostrovo *Pag*, naime u Kolane. Istom takvom ispravom od 8 jan. 1848 dobili su Morlaci iz Banjevaca, Stankovaca i Radošinovaca (u današnjem sudb. okrugu benkovačkom) dozvolu, da se smiju preseliti na obližnju obalu, u Vodice, Srimu i Tijesno.

Zemljište koje je ušljed toga ostalo prazno, posjeli su odmah *pravoslavni Vlasi* sa Krke. Današnji pravoslavni episkop kotorski, Gerasim Petranović, pripovijeda u svojoj „**Историји православног обштества Задарског**“ na str. 18, da su 1648 god. došli kalugjeri iz arangjelovskog manastira sa mnogo naroda u Zadar, te da bi kalugjeri mogli službu služiti, dao im je proveditur Bernardo Foscolo crkvicu „Madonna dell' Olivo“ u Belafusi, kod Bokanjca, i crkvu sv. Jovana pred bedemima gradskim, da u njima služe za vrijeme rata. Tada se dogodilo da je 1 nov. 1648 pravosl. arhiepiskop dalmatinski na ostrovu Viru (Puntadura) kod Nina, odrekao se u ime svoje i svoga naroda od pravosl. crkve. Spisak opština za koje on veli da su priznale papu, (Farlati. VII. 130) svjedoči nam, da je tada bilo praslavnih ne samo u Vrlici, Sinju, Cetini i Dr-

nišu, nego i u Klisu, Skradinu, Velimu, Lachisiki (?), Kašiću, Islamu, Obrovcu, Korlatu, Popovićima, Posiloviću i Ostrovici. Ovo potvrgjuje i jedan spis iz arhiva grada Nina, po kome je 1648 god. u okolici toga grada bilo mnogo pravoslavnih, koje je rimokatolički biskup ninski nastojao u rimsku crkvu prevesti, te su za bolji uspjeh njegovoga djela osnovane tamo dvije nove rimokatoličke parohije.

Oko godine 1670 povrate se mnogi *pravoslavni*, koji su još kao takvi ostali, iz grofovstva zadarskog *u stara svoja sjedišta*. I kalugjeri Krčki potraže svoj manastir na Krci i opravo ga. Jedan pak dio pravoslavnih ostao je na *teritoriji zadarskoj*, te oni koji nehtjedoše prevjeriti, podigoše tamo i nekoliko crkava, a dobiše konačno i crkvicu sv. Jovana pred Zadrom. U isto doba nastojala je vlada da rasute *Morlake* u sela skupi. S naredbom o tome spojio je generalni proveditur 20 maja 1672 i naredbu o imenovanju posebnog guvernatora za Morlake, kome će biti potčinjeno nekoliko srdara (spis u arhivu ninskom) Megju rimokatolicima okruga ninskog postalo je zvanje srdara našljedno u porodici Smiljanića, a megju pravoslavnima u porodici Mitrovića. Plemić Franjo Fanfonja izvršujući taj nalog osnovao je 1671 god. morlačke općine u Dračevcu, Poljicima i Vrsima (Il Dalmatino, lunario per 1881, str. 25).

Republici mletačkoj svakako je moralo biti stalo do toga, da ojača *rimokatolički* živalj u *tome* kraju. S toga je radosno primila Bunjevce,

t. j. *rimokatoličke Srbe,* koji su se 1648 iz predjela neretvanskog tamo doselili. No većina ovih, ostavivši za sobom dobar broj, koji se spram bosanske granice održao, krene se uaskoro u Liku, gdje se jedan dio i nastani, a drugi se preseli u Bač-bodrošku županiju (megju Dunavom i Tisom). Potomci njihovi još i sad su tamo poznati pod imenom „Dalmatinci“ [1]).

Ma koliko da je samo površan bio upliv ovih Bunjevaca, koji su tako rekuć kroz Dalmaciju samo prošli, na narodnosne odnošaje dalmatinske, ipak je isti i važan za potpuno razumijevanje istih.

Tijem, što većina Bunjevaca brzo iz Dalmacije ode, dobili su mjesta *stariji stanovnici,* da se u svoja stara sjedišta opet nastane. Mnogi su to i učinili, pa ipak u okružju zadarskom *nema većeg ostrova,* na kome ne bi bilo *morlačkih porodica,* koje nas opominju na *morlačke* seobe 17 vijeka.

Čim su se više *pravi Morlaci* i s njima već davno istovjetovani *Vlasi* po sjevernoj Dalmaciji širili, tim je sve više otimao maha običaj, da

---

[1]) Po *St. Ivanyi*-ja: „A Tiszai határörvidek 1686-1750“ (Budapešta 1885) bila je seoba bunjevačka na Tisu god. 1750. Vogje njihove zvali su se: Marković i Gjuro Vidaković (str. 5, 6). *Nikola Gj. Vukićević* (Земљопис за српске школе I. св. Pančevo 1873, str. 5) veli, da su rimokatolički Srbi u Bač-bodroškoj županiji doselili se iz okolice Sinjske i Makarske. O sjedištima *Dalmatinaca* u *Bačkoj* pruža podatke leksikon mijestâ kraljevine ugarske, od Gustava Emicha (Pešta 1863).

selili hrišćani sa Peloponiza. No to je pogrješno. U ostalome, Sućurju udario je temelj još 1643 god. gvardijan franjevačkog manastira makarskog, P. Mato Gjuranović-Kumbat. On je 37 porodica iz okolice svoga manastira sklonio u zaliv Aržišće i sagradio je, na mjestu gdje je sada selo, sklonište za fratre (P. Petar Kadčić, u „Arkivu za pov. jugosl. VII. 108). Zaliv taj bio je i zaostroškim franjevcima već 1538 god. oslonac prilikom navala turskih (P. A. K. Matas u „Narodn. Koledaru“ za 1869 god. str. 98).

Napošljetku napomenuću, da su na ostrovo Krapan pribjegli stanovnici Vrhpoljački, kad ih 1645 god. Turci potjeraše. I tu su se slijedeće godine junački protiv Turaka držali. (Pučki Spisi, str. 293-295). Ostrovo Vergada, izmegju Murtere i Pašmana, naselili su, ne znam kada, stanovnici iz Šopota sreza Benkovačkog.

Ako je naseljavanje Dalmacije teklo ovako, kao što sam opisao (a o tome ne dadu sumnjati izvori, koje sam navodio savjesnije, no što bi koji čitalac možda i želio) onda se *tijem* dovoljno razjašnjuje, kako je *štokavština* osvojila ne samo svu *unutrašnjost Dalmacije,* već se štokavski govori i *na obali* u Solinu i Vranjici, pa i oko Spljeta (u Mravincima, Sasu i Stobreću), u Omišu i Podgori (rogjenom mjestu Mihe Pavlinovića), kao što je prof. *Rešetar* pokazao. Isto tako postaje pojmljivim, od kud da se na *ostrovima* Krapnju i Vergadi, Sućurju, Zastražišću, Gdinju i Bogomolju na Hvaru, u Račišću na Korčuli, pa u Sv. Martinu i pojedinim dijelovima opštine Povlja na Braču što-

kavsko narječje održalo, premda se tu već mora da bori sa čakavštinom.

Kako je bilo sa Maslinicom na *Šolti*, a i sa čakavcima na *Pagu* i *Olibu*, već je kazano.

Samo o zadnjem ostrovu hoću, za opravdanje onijeh koji ga u štokavštinu ubrajaju, a tu je i prof. Rešetar, da navedem nešto, što o njemu spominje zaslužni za istoriju biskupije zadarske C. Fr. pl. Bianchi, u svojoj knjizi „Zara Cristiana" (II, 47). On veli: U crkvenim knjigama tamošnje (olibske) parohije zabilježeno je, da su se na to ostrovo sklonili ispred Turaka god. 1476 Morlaci sa Cetine. upravo iz Vrlike, koje je vodio njihov paroh, i da su isti sa starosjediocima jednu parohiju osnovali. Bianchi dodaje, da to kazivanje potvrgjuje i *jezik* i *nošnja*, koja i danas tamo vlada.

Pa kako je u oči svemu tome što sam naveo i što urogjenicima mora svakako biti poznato, moglo se dogoditi, da se izagje na srijedu sa tvrdnjom, da su Sloveni u Dalmaciji *isključivo Hrvati?*

Na ovo pitanje nije teško odgovoriti. I bez opasnosti da morim strpljenje čitaoca, ja ću pokušati na nj odgovoriti.

Zastupnici tvrdnje da su Sloveni dalmatinski *isključivo Hrvati* znadu sebi lako pomoći. Nailazeći na razlike u govoru, oni preko njih *prelaze*, a preko pitanja o porijeklu raznih narječja, ili preskoče, ili pak ističu tvrdnju, da su i prijedci današnjih *štokavaca* nekada govorili *čakavski*, ako baš i ne potpuno čakavski, a ono bar

nekim dijalektom srednjim, izmegju oba spomenuta. Pri toj svojoj tvrdnji oslanjaju se oni na teoriju unutarnjeg razvitka jezika, koju je prvi istakao *A. Mažuranić* u svojoj „Slovnici hèrvatskoj“ (Zagreb 1859)) i koju je zastupao duhoviti i učeni slavista *V. Jagić*.

Ali, bosanski spomenici 14 i 15 vijeka, na osnovu kojih Jagić izvodi (Archiv für slav. Philologie. Sv. VI, str. 83, 84), da je u to doba u velikom dijelu Bosne govorena *ikavština*, dakle dijalekat srodan čakavštini, ti spomenici ne pružaju *toliko* dokaza za *tu* tvrdnju, *koliko* svjedoče o *individualnosti pisaca*, koji su ih bilo sastavili, bilo prepisali. Starohrvati, osobito sveštenici njihovi, bili su toliko sposobni, da su mogli naći zanimanja i van svoje uže otadžbine, te je ne samo moguće, već i vjerovatno, da su u spomenuto doba Starohrvati pisali te spomenike bosanske, udarajući na njih pečat svoje narodnosti. Prema tome jedva bi se sa tih spomenika smjelo zaključivati na dijalekat, kojim se govorilo u zemlji, u kojoj su oni pisani. A što se Jagić pozivlje (l. c. str. 82), za potvrdu svoje dedukcije, na franjevca *P. Jukića* (Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 14), koji veli, da su se do skora oko Lijevna, Duvna, Ljubuškog, Rame, Skoplja, Fojnice, Travnika i Jajca mogli čuti ikavski oblici iz usta samoga naroda, to ne znači mnogo. Jer ne treba zaboraviti, da bi ta ikavština mogla biti plod rada *hrvatskih franjevaca* u onim krajevima.

Neka i bude, da današnje stanovništvo zapadnih krajeva Bosne naginje čakavštini. No to

još ne svjedoči, da su bosanski doseljenici, koji u 15 i 16 vijeku u Dalmaciju dogjoše, bili *Starohrvati*. Jer baš na mjesto tijeh iseljenika došlo je novo stanovništvo, koje su Turci s brda s dola skupili. Nema sumnje da su oni, prodirući čak do dalmatinskog primorja, zarobljivali i tamošnje Starohrvate, te tijem robljem naseljivali svoja dobra u Bosni. Tijem se samo potvrgjuje ono, što je naprijed rečeno o odnosnim etnografskim promjenama. S druge strane Turci su za naseljivanje opustjelih krajeva bosanskih upotrebljivati rado još i Morlake i Vlahe. Pa ako se dopusti, da su ovi davno već progutali starohrvatsko roblje i ako se spomenuti upliv ne dopusti, tad bi moglo istom biti opravdano pitanje: nijesu li bosanski ikavizmi, ako ih zbilja ima, odjeci jezika, kojijem su balkanski Sloveni u 6 vijeku govorili?

Ne da se misliti da su *starohrvatske* plemićke porodice sa svojim jednoplemenim kmetovima *svojevoljno* htjele ostati u *turskoj* Bosni. Dovoljno je poznato njihovo neprijateljsko držanje spram Turaka. A ako je iznimno koja i pokorila se, kao što je bio slučaj u kraju bihačkom i sitničkom, to se to strašno žigosalo, tako da i još i danas znamo strašne prijekore, koji su izdajicama činjeni.

Svrh svega, priznao je i sami *Jagić* (u članku „Jihoslováne“, u IV. sv. českoga „Slovnik Kaučny“, str. 287 zasebnog izdanja, koje je štampano u Pragu 1865), da su se „u historičku Hrvatsku, osobito u sjevernu Dalmaciju doselili mnogi Srbi“; da je „u sjevernoj Dalmaciji, ušljed

doseljenja pravoslavnih Srba, od 16 vijeka nastala takva smjesa obiju konfesija, da se tamo ne da opredijeliti, ko je Srbin a ko Hrvat", da to naročito vrijedi za okruge zadarski i spljetski i t. d.

Starohrvatskim epigonima i njihovim pristalicama u Dalmaciji da bogme nezgodno je, kad im ko god brka njihove veliko-hrvatske planove tijem što priznaje da Srbi dosižu do kapija zadarskih i što onijeh 305 000 štokavaca, koji su pošljednjim popisom uvršteni u onaj ukupni broj od 440.283 „Srbo-Hrvata" bez ikakva okolišenja za *Srbe* proglašuje. No ko je u službi nauci, i ko dužnošću svojom smatra da ispovjedi ono što je kao istinu saznao, taj ne smije prećutati činjenicu, koja se jedva može napasti i sa strane lingvističke, naime, *da je broj Srbâ u Dalmaciji od prilike za 170.000 veći od broja tamošnjih Starohrvata.*

Priznajem dragovoljno, da megju tima Srbima ima i koja hiljada *genetičkih Hrvata.* Srazmjerno ih najviše može biti u kotaru zadarskom, u Šibeniku, Petrovupolju oko Drniša, oko Nehorića i na donjem toku Cetine. U tome me rukovode razlozi, o kojima bi preopširno bilo raspravljati, na osnovu kojih je postavio sumnju svoju jedan istorik, koji se megju Slovenima dalmatinskim ističe kao stručnjak i najbolji poznavalac zemlje. To je eksprovincijal O. Stefan Zlatović. Ali mu ne mogu priznati ono, što on u svojoj najnovijoj knjizi (Franovci države pr. odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji. Zagreb 1888, str. 96) veli: *da su svi takozvani Morlaci, koje fra-*

njevci u zemlju dovedoše, hrvatskog porekla. Naprotiv, obzirom na zemlju, iz koje su ti Morlaci došli, mogu mu prepustiti *samo po nekoga*, neka mu je lakše teoretički rekonstrujisati svoju narodnu državu na dalmatinskom zemljištu.

U ovome pogledu približio se više k istini drugi jedan istorik dalmatinski, koji tamošnje Slovene već dugo proučava. A to je Don Šime Ljubić. U književnom prvencu njegovome „Običaji kod Morlakah u Dalmaciji" (Zadar 1846) dalmatinski Morlaci tako su *slični Srbima*, da je on običaje njihove opisivao riječima Vuka Karadžića, navodeći one iste riječi, kojima je Vuk opisivao običaje srpske. I tako je Ljubić posvjedočio, da ni u mišljenju ni u osjećanju nema razlike izmegju Morlakâ i Srbâ. Malo prije njega je slavni šibenčanin *Tommaseo*, na koga se i Ljubić (str. 92) poziva, od prilike istu presudu izrekao. Novo je dakle otkriće, da Morlaci *nijesu* Srbi.

Ako se *narodnost* malo bolje uzme na oko sa strane njenog psihološkog značenja, onda se spram ovog novog otkrića mora prigovoriti i to, da nema nikakve sveze izmegju prošlosti dalmatinskih Morlaka, osim možda vrlo rijetkih iznimaka, i istorije Starohrvatâ; da se prijedci ovijeh Morlaka na pozornici starohrvatske istorije pojavljuju istom onda, kad je narodna slava Starohrvatâ stala blijediti i državni im se život počeo raspadati. Šta više, pradjedovi mnogih današnjih morlačkih porodica, jedva su i čuli za hrvatsko ime tamo, gdje se zanj do najnovijeg doba nije znalo i gdje se on sada na neopravdan način uskršava.

Otuda Morlak ne zna za *storohrvatske pjesme*, pa ako i čuje da ih ko pjeva, on ih ne razumijeva, nema smisla za njih. Njegovo srce ostaje *hladno* pri veselju Hrvatâ, koji u duhu hoće da podignu Zvonimirovu državu. Da, on je spram svega toga hladan. A kako li se zagrije na pjesmu o viteškim djelima Janka Mitrovića, Petra Smiljanića i drugijeh junaka! O njima mu *nikakvo* predanje ne kazuje, da su *ti* junaci bili *Hrvati*. Ako bi i kazivalo, lagalo bi. Bar za ove spomenute, zna se, da su pripadali *srpsko-pravoslavnoj* crkvi, dakle jednome kulturnom krugu, koji je do izvjesnog stepena u protivnosti spram hrvatske narodnosti [1]).

Ta crkva, koja ima pripadnikâ po svoj Dalmaciji [2]), sama već svojim uplivom osujećuje stvaranje kompaktnog hrvatstva u Dalmaciji. Biljezi koji to svjedoče, da samo tri mjesta istočnog bogosluženja spomenem, jesu: crkva sv. Petra, na *podnožju Promine*, u kojoj su se nekad hrvatski dostojanstvenici Bogu molili, crkva na razvalinama grada

---

[1]) Petar Smiljanić došao je 1647 iz Like u Dalmaciju i tu je kao vogja hajdučki udarao protiv Turaka. Njegov sin Marko polatinio se oko 1682 (Srpsko-dalmatinski magazin, god. 1841, str. 44—47). Janko Mitrović poreklom je iz Žegara na Zrmanji, i proslavio se u isto doba i na istom polju (Srp.-dalm. magazin, god. 1840, str. 30 i slj.) Njegovi potomci ostali su vjerni crkvi, kojoj je on pripadao.

[2]) O tome sam govorio u raspravi „Die Griechisch-Gläubigen und ihr Kirchenwesen in Oesterreich-Ungarn“ u „Statistische Monatsschrift“, za godinu 1884.

bribirskoga, koji je u 14 vijeku bio centar hrvatstva u Dalmaciji, i ona što se ugnjezdila u grad *obrovački*, na koji se u staro doba oslanjala trula hrvatska država na dalmatinskom zemljištu, no koji nije mogao spriječiti njezinu propast, kao što je ne spriječiše ni mnogi drugi gradovi južno od Velebita.

Namjerno sam do sad samo uzgredice govorio o *Srbima na Neretvi*, a o *onima dalje na jug* nijesam ni govorio.

Da je *Srpstvo* u tim krajevima tako reći *sa zemljom sraslo*, to ne može niko valjanijem razlozima poreći. Jesu i protiv toga prividni razlozi isticani. I na njih se još hoću u kratko da osvrnem, prije no pregjem na antropološke dokaze, koji ustanovljuju genetičke razlike megju dalmatinskim Slovenima

Jedan fantasta, po imenu Kurelac, koji je u ostalom pored loših imao i dobrih dosjetaka, proglasio je još prije 30 godina *Crnogorce* za *korjenite Hrvate*, te je onda ovako umovao. Kad Crnogorci svoje Hrvatstvo u njegovoj prirodnoj čistoći tako odaju, onda su, po istome mjerilu, stanovnici južne Dalmacije Hrvati, i po spoljašnjoj svojoj pojavi i po unutarnjoj svojoj suštini. — Kako je on zamišljao u to narodno jedinstvo Slovene, koji sjevernije žive, to ja ne znam. No našlo se smionih dijalektičara, koji su njegovim tragom pošli, i jedan zagrebački spisatelj, koji inače oprezno mjeri šta će reći, ponudio se da dokaže, da su *dolje niže Boke-Kotorske* nekad Hrati živjeli. Isti je za svjedoka uzeo spomenutog

već Franjevca P. Jukića, koji u „Bosanskom prijatelju“ (sv. III. Zagreb 1861) tvrdi, da i na tužnom srpskom Kosovupolju i u Baru ima *rimokatoličkih Slovena, koji se* nazivaju *Hrvatima.*

Ne moram valjda ni spomenuti, koliko vrijednosti imadu ovakvi dokazi.

Do sada rečenome pridružuje se još jedan prividni dokaz, koji potiče iz tumačenja *jezičnih biljega.* No i taj je samo prosta igra riječi. No oni koji ga iznose, ne će od njega da odustanu.

Tako n. pr. *Marcel Kušar*, u jednoj knjizi koja je 1884 u Dubrovniku štampana, pod čudnovatim natpisom: „Povijest razvitka našega jezika, hrvatskoga ili srpskoga“, nije se smio usuditi da poreče opstanak Srbâ u južnoj Dalmaciji, i da ih ne bi uvrijedio (str. 224), predlaže, da se jezik, kojim i Hrvati govore, nazove „srpsko-hrvatski“ ondje gdje su Srbi u većini, a gdje su Hrvati u većini tamo da se zove „hrvasko-srpski“! I on hoće da tako bude u Dalmaciji, baš *radi razlikâ koje tamo postoje.*

Isti se upušta i u razbiranje pitanja, zašto je „srpsko ime“ u tim krajevima *potislo* „hrvatsko ime“, te napominje neke dogagjaje, koji su kadri bili promijeniti narodnost tamošnjeg stanovništva, u koliko je isto bilo hrvatsko. Osobito je zgodna ona opaska na str. 230, da se *dalmatinska omladina*, koja je do tada sa Talijanima držala, kad je postala svjesna svoga *slovenskog* porekla, *radije* ubraja megju *Srbe*, negoli megju Hrvate.

Ovo biva *bez* obzira na *vjeroispovijed*, a najčešće se dešava u Dubrovniku, pa i u sjevernijim krajevima. *D.r Lovro Pavlović-Lučić* napisao je u početku god. 1887 u „Srpskome Listu" nekoliko članaka o rimokatolicima dalmatinskim, koji se osjećaju kao Srbi. Ti članci zaslužuju potpunu pažnju. Drugi jedan Srbin nadovezao je na njih ovo pitanje: da li je makarsko primorje hrvatsko ili srpsko? I odgovarajući nanj sasma hladno, veli: ono se mora uvrstiti megju krajeve u kojima Srbi žive, s razlogâ geografskih, istoričkih i etnografskih. I tako se množe bilježi, iz kojih se vidi, da Srbi i u onim krajevima, u kojima se za njih nije ni čulo, zauzimlju položaj spram hrvatskih pretenzija, da iste suzbijaju i pravo stanje stvari na vidik iznose.

Kako je narod oko Makarske i Imotskog u početku malo uz Hrvate prijanjao, to je najbolje odao pok Miho Pavlinović. Od god. 1870-1873 trudio se on mnogo, da tamošnje birače za „hrvatsko ime" zadobije. Što je god u tome poslu radio, sve je bilo tako udešeno, da se obigje glavno pitanje, u koje je Pavlinović htio da ne dira. A za to je imao dobre razloge. Kako i ne, kad bi ga inače, oni, koje je htio da uvjeri da su Hrvati, reklamovali kao Srbina [1]).

---

[1]) Dotični govori kanonika Pavlinovića skoro svi su štampani. Spomenuću samo za primjer: „Besjedu koju izusti pred svojim biračim u Makarskoj" i „Besjedu na slavi Imotske čitaonice". Osim toga on je u dalmatinskom saboru, koga je članom bio mnogo godina, često puta na drastičan način očitovao svoju težnju, da „hrvatsko ime" rasprostre.

Ista sudbina očekuje tamo znamenite porodice, koje Hrvati za svoje drže. A to su: Kačići, i Vladimirovići.

Cio ovaj referat o Srbima i Morlacima dalmatinskim najbolje je da završim *antropološkom* karakteristikom Slovenâ dalmatinskih.

Prvi koji je znalačkim pogledom ljekara stanovništvo to u grupe dijelio, bio je dalmatinski protomedik *D.r Vilh. Menis.* Isti u svome djelu: „Il mare adriatico“ (Zadar 1848, str 182) nalazio je megju dalmatinskim stanovništvom *tri razna tipa* i daje svakome zaseban kraj. Tip *svijetle* boje slabo dlakom obrastao, pljosnata nosa, velikih usta, blagog izraza u licu, zaokrugljene fizionomije i srednjega rasta dopire, kao što on veli, samo *od Velebita do Zrmanje.* Od lijeve obale ove rijeke *do Cetine* prevlagjuje *mrki* tip sa živahnim pogledom, duguljastim licem, ozbiljna držanja i visoka rasta. *Niže Cetine* našao je *tavan* tip, rutav, lijepa stasa, visok, čvrstih i grdnih, ali ipak lijepo proporcijonisanih udova i marcijalna izgleda.

Već prije je upravitelj *preture kninske*, Anton Rossi-Sabbatini (u jednom službenom izvještaju od 31 avg. 1843) rekao, da su u njegovom okrugu (a to je sjevero-istočni kut Dalmacije) zastupljena *dva* tipa raznolikih ljudskih rasa: *s onu stranu Zrmanje* i u *poriječju Krke* našao je on ljude srednjega, čak i niskoga rasta, *bijele kože* a ugasitih očiju i kose, sa glatkim konturama lica i mirnim temperamentom; u ostalom dijelu okruga ljude *mrke* kože, ugasite ko-

se, plavih očiju, visoka i jaka rasta, strastvena i nasilničkog temperamenta. Osobito opisuje on „Morlake“ kao ljude mrke boje, živih očiju, pravilna nosa, crne ili kestenjaste kose [1]).

Fizička svojstva dalmatinskog stanovništva mogu se danas još bolje uočiti, po rezultatima sistematičnijih i naučnijih posmatranja, koja su u novije doba činjena. *D.r A. Weisbach*, c. kr. stabalni liječnik, štampao je u dodatku lista „Zeitschrift für Ethnologie“ (Berlin 1884) svoja opažanja, koja je činio na 1609 dalmatinskih Slovena iz svijn krajeva Dalmacije, osobito pak na stanovnicima primorja i ostrova. Skoro u isto doba sastavio je vladin savjetnik *G. A. Schimmer*

---

[1]) *Fortis* (Reise in Dalmatien, njem. izdanje. Bern, 1776, I. 74) opisuje stanovnike *kotara zadarskog* gotovo istim riječima, kojima se *D.r Menis* služi pri opisu stanovništva na južnom obronku Velebita, no o Morlacima oko Dinare i Vrgorca veli, da imadu maslinastu kožu, kestenjastu kosu, duguljasto lice i lijep stas. Ja sam na kolima proputovao komad Dalmacije od Spljeta preko Sinja, Vrlike i Knina do Drniša, za tijem komad izmegju Zadra i Drniša preko Kistanja, te sam opazio, da *svijetli tip dopire i u poriječje Cetine;* no ne fali nigdje ni smjese, pa čak ni od Zadra do Benkovca. Megju tim ja ne mislim da se na osnovu utisaka ovakvog putovanja može izreći osnovan sud o odnošajima etnografskim. Sa rezultatom vlastitog svog posmatranja hoću samo da opravdam želju, da bi dobro bilo, da društvo valjanih anthropologa proputuje Dalmaciju s kraja na kraj i da se u svakom kotaru zadrži bar jednu sedmicu. Samo bi tako posao bio plodonosan i koristan za etnografiju.

statistiku boje očiju, kose i kože kod *školske djece* u Austriji. Ista je štampana kao dodatak uz „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien“ (god. 1884).

Obe publikacije u mnogom se popunjuju.

D.r A. Weissbach dokazao je, da visina tijela biva sve *manja* što se dalje ide od *juga* Dalmacije i da su stanovnici *ostrova na sjeveru* Dalmacije *manjega* rasta od *ostalijeh* dalmatinskijeh Slovena. U istome pravcu opada i broj ljudi *plave* masti, a broj crnomanjastih raste. Tako isto plave i svijetle oči. Ne istražujući u ovom pogledu osobine Srbâ i Hrvatâ, veli on na str 28: svijetli tip *nije* osobina južnih Slovena, on je unešen u Dalmaciju iz *sjevernih susjednih zemalja*. Pa misli on, da je taj tip ušao u Dalmaciju kroz današnje hrvatsko primorje, jer tamo ima najviše svijeta sa kosom otvorene boje. Mišljenje ovo ne stoji. Obaraju ga istorijski podatci, koje smo naprijed naveli.

Po Schimmer-ovim tablicama mogu se sravnjivati školska djeca *pojedinih političkih srezova*, s pogledom na prirodne boje njihova tijela.

Sravnjenje to pokazuje da je bilo djece mrke masti najviše (više od polovine) u srezu dubrovačkom, za tijem dolaze srezovi ovijem redom: Benkovac (489·9 od 1000), Hvar (475·1), Imocki (470·8), Sinj (463·3), Spljet (455·6), Kotor (450 8), Knin (410·4). Najmanje ih je bilo u srezu zadarskom, kamo spadaju sjevero-dalmatinska ostrova (347·9), makarskom (373·3),

šibeničkom (381·1) i korčulanskom (391·1) [1]. Takozvani plavi tip (modre oči, bijela koža i plava kosa) dosiže u srezovima zadarskom, makarskom i korčulanskom od 21 do 22 procenta, u benkovačkom, kninskom, šibeničkom i kotorskom iznosi preko 14 do 20, a u ostalim srezovima ne prelazi preko 11.97 procenta.

Podjela Dalmacije u političke srezove, na žalost, tako je udešena, da se iz ovih brojeva ne mogu *nikakvi* zaključci izvesti za *osobine Srba i Hrvata;* a tijem još manje što su u tim brojevima i *Romani*, o kojima se zna. da daju srazmjerno najviše djece u školu, samo gdje ih ima.

No ipak brojevi ovi nijesu sasvijem bez cijene za antropološko promatranje spomenutih Slovena.

Uz istoriju doseljavanja, iseljavanja i miješanja, brojevi ovi pokazuju kako je raznoliko porijeklo *Štokavaca* u onim srezovima, gdje Romanâ ili nema, ili ih je samo malo. Još veće značenje imadu teze Weisbach-ove, koje dokazuju da današnji Čakavci zaostaju u visini tijela za Štokavcima. No i u tome ne treba gledati plemensku osobinu Starohrvata.

Smatramo li Štokavce za istovjetne *Srbima*, onda podaci ovi pokazuju, kako je malo osnova, da se baš *oni za homogene drže*. Više ih spaja

[1]) Proba sa brojevima onijeh svijetle kože, ne izlazi. Biće da je učinjeno pogrješaka pri ispunjivanju zamršenih rubrika. No diferencije nijesu baš ni ogromne.

u cjelinu jezik i zajednica sudbine, nego li tjelesna sličnost. A zna se, da su jezik i zajednica sudbine kadri i heterogene elemente u istu narodnost spojiti. Pa i pripadnost izvjesnoj crkvi nije u Dalmaciji osnovana na tjelesnom srostvu. Tome se danas niko više i ne čudi, osobito što se tiče južne Dalmacije, i ako se takvi pojavi na drugim mjestima megju Slovenima ne dadu lako razumjeti.

Srpstvo je po svemu ovome elastična narodnost, koja se daje na najrazličnije načine tumačiti, dočim se *Hrvatstvo* osniva na ograničenoj svezi porodica, koje su težile za saglasnosti u svima odnošajima života.

Fiziološka ova ispitivanja dokazuju baš na *Srpstvu*, t. j. na onom krugu *kulturnom i jezičkom* koji se tijem imenom nazivlje [1], osobito u *Dalmaciji*, ono, što su francuski učenjaci (najprije Poucqueville a pošljednji. koliko ja znam, Lejean) raspravljali i što je *Virchow* 1877 u svojoj raspravi „Zur Kraniologie Illyriens" pred kralj. akademijom nauka u Berlinu izrekao, na osnovu uvjerenja do kog je došao mjerenjem lubanjâ: „Ni slovenski tip ne pokazuje se *isključivo čist i nesmiješan*. Pitanje kako su postali pojedini slovenski mjesni tipovi, dovodi nas u prvoj liniji na pretpostavku, da su se megju nji-

[1] Pošto ovdje neman toliko prostora, da *krug taj*, odnosno njegovu sadržinu, tačnije definiram, to moram samo uputiti na *A. N. Pipin* i *V. D. Spasović*: Istorija slovenskih književnosti (njem. izd. Tr. Pech.), Lipısko 1880, sv. I.

ma dogagjale razne lokalne smjese. Misao o takvijem smjesama ne ističe se nigdje toliko, koliko *kod onijeh slovenskijeh plemena, koja su posjela veći dio starog Ilirika*. Ona ne nagjoše tu pustu zemlju, već provinciju zašijanu gradovima i selima, pa ako su i potisla veći dio starih Ilira na jug, ipak ih je megju njima još toliko ostalo, da su mogli uplivisati na fizična svojstva potonjih generacija. *U etnološkom smislu može se dakle bez zazora govoriti o ilirsko-slovenskim plemenima . . .*" Nijesu ovdje samo uzeti u obzir rimski veterani, koje je rimsko gospodstvo sa sviju strana skupilo i kojih je u unutrašnjosti balkanskog poluostrova moralo mnogo biti.

U novijoj literaturi ne spominju se više dalmatinski *Morlaci*. I pravo je. Jer je nestalo onijeh stanovnika Dalmacije, koji su *prvobitno tako nazivani*, nestalo ih je kao i *Vlaha*, i ko se danas u Dalmaciji Morlakom zove, može biti da je zbilja potomak Morlakâ, ali nema zato sigurne biljege, pa ma se atavizam na njemu baš jasno i pokazivao. Nemamo slike onih starih Morlaka, po kojoj bi danas mogli priliku joj naći i poznati.

Ono je istina upravitelj kotorski, prije grof Šibenički, pisao 1527 godine mletačkom senatu: sandžak crnogorski Skenderbeg Črnović prava je morlačka priroda (ha propria natura del Murlacho), i u svezi s tijem opisao ga je kao grabljivca, koji se vazda jada, samo da može svoju grabežljivost zasititi (Comiss. et Relat. Venetae I, 193). Ali kad bi se po *ovome* mogao pravi Morlak raspo-

znati, tad ne bi trebalo tek u Dalmaciju ići, da ga nagjemo. I kad je *Deniker* u sjednici antropološkog društva u Parizu 4 nov. 1886 pokazao zloupotrebe, koje su činjene sa imenom „Morlak“, učinio je uslugu nauci, no i ta je usluga samo negativna pripomoć pravome saznanju.

Ili će sretan slučaj, ili će brižljivo proučanje balkanskog poluostrova tek konačno riješiti zagonetku, koja je spojena sa pojavom *starih Morlaka* (pa i *starih Vlaha*).

Cijena 40 novčića